

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ČASOPIS JAZYKOVĚDNÉHO SDRUŽENÍ ČESKÉ REPUBLIKY

Roč. LXI, 2024

č. 2

<https://www.jazykovednesdruzeni.cz/aktuality/>

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník LXI, 2024

číslo 2

Vydává *Jazykovědné sdružení České republiky*
s finanční podporou *Akademie věd České republiky, v. v. i.*
<https://www.jazykovednesdruzeni.cz>

Hlavní redaktorky: Lucie Saicová Římalová, Marie Kopřivová

Redakční rada: Jana Hoffmannová, Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Soňa Schneiderová, Diana Svobodová, Martin Šemelík, Silvie Válková

Jazyková redakce anglických textů: Patrick John Corness

Za pomoc s korekturami česky psaných textů děkujeme Janě Hoffmannové, za pomoc s korekturami slovensky psaného textu děkujeme Mariánu Slobodovi.

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi (ve formátu textového editoru MS Word) na e-mailovou adresu jazykakt@seznam.cz.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

Časopis je zapsán v evidenci periodického tisku pod číslem MK ČR E 21347.

Sazba: Martin Janků – MarTypo

Tisk: Nová tiskárna, s. r. o., Pelhřimov

ISSN 1212-5326

Obsah

Odborné články

- Petr Nejedlý: Starší (polo)lidové písně jako zdroj dosud neznámé slovní zásoby 4
- Žaneta Dvořáková: Ještě jednou o vlastních jménech a válce..... 16

Rozhovory

- Věra Hejhalová, Věra Kloudová, Tomáš Koptík, Václav Kříž, Michaela Lišková, Alžběta Racochová, Martin Šemelík, Kateřina Šichová, Lenka Vodrážková: Rozhovor s doc. PhDr. Marií Vachkovou, Ph.D., k jejímu významnému životnímu jubileu..... 31
- Peter Ďurčo a Kateřina Šichová: Interview 44

Recenze a zprávy

- Markéta Malá: Lexikální anglicismy v češtině 52
- Marta Koutová: Vendula Piskáčková – Marie Vachková:
Základní termíny z astronomie. Německo-český slovník..... 57
- Ekaterina Rycheva: Mezinárodní konference
Týden kulturní lingvistiky: Interpretace světa v jazyce a textu 60
- Jana Bílková: Wyras i zdanie w językach słowiańskich 2024 64

Odborné články

Starší (polo)lidové písně jako zdroj dosud neznámé slovní zásoby¹

Petr Nejedlý

oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

nejedly@ujc.cas.cz

Abstract:

Older (semi-)folk songs as a source of previously unknown vocabulary

Around 1900 the magazine *Český lid* published a number of previously unknown songs, which are mostly of semi-folk origin. These songs date from around the middle of the 18th century and contain a number of hitherto unknown lexemes and phrasemes. From a diachronic point of view, these expressions can be divided into several groups according to their place in the lexical system; the criteria include the age of the lexeme, its semantic transparency and its word-formation structure. For the most part, these expressions belong to the periphery of the Czech lexical system; nevertheless, as a whole they enrich our picture of the Czech language of the time.

Key words: Czech, folk song, semi-folk song, vocabulary, 18th century

1. Málo známá slovní zásoba v nejstarších sbírkách českých lidových písní

Ve slovní zásobě 16.–18. století tušíme – vzdor veškerým snahám o materiálové pokrytí tohoto období aktuálně budovanými lexikografickými zdroji² – leckterá bílá místa, která čekají na zaplnění. Některá se nově daří odstraňovat při studiu lexika lidové a (zejména) pololidové³ písně. Možnosti

1 Článek vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR *Výstavba českých folklorních písňových textů z přelomu 18. a 19. století*, č. 21-04973S. – Prvotní verze článku byla představena v přednášce pro pražskou pobočku *Jazykovědného sdružení ČR* dne 5. října 2023.

2 Především LDHBC, popř. DIAKORP a SDTB.

3 Oba typy písní se společně uplatňují ve venkovském prostředí, ale ten druhý, který pochází z písmácké nebo kramářské produkce (a nacházel živnou půdu i v městském prostředí), vykazuje některé rysy plně folklorní a vedle toho některé rysy, jež jsou charakteristické pro kulturní a sémiotický protiklad slovesného folkloru, totiž pro literaturu. (V konkrétních písních se znaky obou typů prolínají, tím spíše v celých písňových sbírkách.)

pro takové obohacování slovní zásoby však mají své meze. Souborných písňových záznamů, tj. ucelených písňových sbírek se totiž z dotčené doby nedochovalo mnoho (jejich přehled podávají Markl, 1987, s. 213–215, nebo v širším kontextu Traxler, 1999, s. 22–55).

I v těchto skrovných zdrojích však nacházíme lexémy, které byly doposud zachyceny až v textech z 19. nebo 20. století (např. *kasací/kasace* ‚kasace, příležitostná drobná svita určená k provozování pod širým nebem‘, vulgarismus *paděra* ‚nevěstka‘,⁴ *report* ‚raport, zpráva, (vojenská) hlášení‘, *trumarína* ‚tromba marina, trumšajt‘, *vald(t)horna* ‚lesní roh‘, *šocínek* ‚miláček, drahoušek‘). Některé z nich byly navíc zachyceny v odlišném významu (např. řemeslnický termín *kvastl* ‚šňůra s olovnicí‘, který podle PSJČ označuje – v souladu s běžným významem německého *Quast* – výhradně střápec). Vzácně nacházíme výrazy zcela jedinečné, hapax legomena (*fras* ‚křeče, záchvat (padoucnice apod.)‘ z něm. *Fraisen*,⁵ *šocerlíček* ‚miláček, drahoušek‘ z něm. *Schätzerl*), přičemž význam některých z nich zůstává zatím nejasný (adjektivum *krastný*) a jiné předpokládají důmyslnou rekonstrukci původního zápisu (*štafout ze Stadthaus* ‚radnice‘, *frauner* z adjektiva *Trauner* ‚voják Traunova pluku‘ – návrhy S. M. Newerkly). Jiné lexémy byly sice již v raněnovověkých textech zaznamenány, ale s jiným významem, než který mají v těchto písňích (*mantlíček* ‚nemanželské dítě‘).⁶ Dobovou slovní zásobu obohacují i dosud nezaznamenané kmenoslovné varianty (pomnožné *rekvie*, *chamrada* ‚ochlupení ženského genitálu‘) nebo slovtvorné deriváty (*povole* ‚svoboda, svobodné počínání‘).⁷ Valná většina takových lexémů patří k přejatým slovům a vyskytuje se spíše v písňích původu pololidového (v tomto případě převážně jarmarečního).

2. Český lid jako jazykový pramen

Jako zdroj dalších takových dobových lexémů se osvědčil časopis *Český lid* (dále ČL). Ten začal vycházet r. 1892, tj. v době, kdy už lidovou píseň

4 Srov. JgSlov s. v. – Jinak, totiž jako vulgární označení zadnice je uvádí Haller (1974, s. 40, odtud i Vaňková, 2018, s. 104).

5 V nové češtině se relativně často užívá jen etymologicky příbuzný frazém *do frasa* ‚k čertu‘ (křeče byly připisovány působení ďábla); portál *Lexiko* uvádí ještě doklad z Čelakovského *Mudrosloví: jest pravý fras* ‚hotový ďábel‘ apod.

6 Viz Nejedlý (2022).

7 Podrobněji k vytěžování lexikálního materiálu písňových sbírek z přelomu 18. a 19. století viz Šimek (2021).

do značné míry podchytily velké sbírky Erbenova nebo Sušilova, jež ustavily jakýsi základní fond lidové písně. Příspěvatelé *Českého lidu* v čele s vydavatelem Čeněkem Zibrtem se proto zaměřili na drobné sběry z 18. století, na pomyslnou periferii lidové písně, která by pomohla dotvořit její celkový obraz. Jejich činnost byla nesoustavná, provozovaná v rámci veškerého národopisného bádání, ale minimálně z jazykového hlediska přinesla zajímavé výsledky. Sběratelé totiž neponechali stranou ani lecjaká téměř kuriosa, jež balancovala na rozhraní mezi folklorní a semifolklorní sférou. Pro poznání české slovní zásoby ze sklonku raného novověku však texty představují dosud neprozkoumaný pramen.

Valná část z nich je nápadná (a nápadná evidentně byla už právě jejich sběratelům a vydavatelům) svou expresivitou, leckdy docela drastickou a především hanlivou až urážlivou. Na první pohled upoutá spousta velmi barvitých a originálních frazémů nebo přirovnání, jakými např. vdovec popisuje vzhled nebožčin: *hlava jak hříb na stopce, po nich koule jak krtové kopce; čelo hladké jak zvorané pole, po něm vršky jak homole; obočí sličné jako strniště; brunátná líčka jak kůže z šunky, myla se lákem z vokurek tunky* [= bečky]; *po bradě byly štětiny jak tyčky; ouška jak dvoje chymické pícky; hlásek měla jak siplavá hus; škoda jí ještě červům na svítek* (ČL 11, 1902, s. 454–455).⁸ V písni, kterou tvoří stylizovaný manželský spor, padají květnaté výtky i nadávky: *ze všech koutů na mne nouze volá; ještě nepopsal šenkýř celého stolu, ještě můžem pít; máš-li, močhubo, tu držku právě nesy-tou?; což jsi svatý při tom korbeli, kdež ses toho Písma najed, v kyselém zelí? Nech medle Písma kněžím, hled ty k žákům hověžím; pomalu, dryáčnice, ... nespouštěj zprudka mlejnu; snad celý den tvá tlampačka bude křestati?; potom se za modré oči* [= modřiny, podlitiny] *stydět musíte* (ČL 11, 1902, s. 53–454). V jiné písni si vdova stýská, že *já někdy truneček vzala, že jsem svět ani lidí neznala*, kdežto po manželově smrti *musím studnici hlušit ,potlačovat chuť na pití'* (ČL 11, 1902, s. 458), a jinde zase opilec lamentuje, že *když smutně táhnu kocoura, vesel jsem... jak pes po servání* (ČL 11, 1902, s. 456); spojení je aluze na frazém *kocoura (s někým) přes vodu táhnouti* ‚namáhat se, zvl. přetahovat se (s někým kvůli něčemu)‘, srov. *musejí [nemocní] s nemocí a smrtí kocoura přes vodu táhnouti a s nimi zápasiti* RešSir 69v⁹ (metafora je založena na nechuti koček k plavání). Dnes

⁸ Doklady pro jednoduchost cituji pouze zkratkou časopisu, číslem ročníku, rokem a číslem strany.

⁹ Zkratky raněnovověkých pramenů cituji ve shodě s *Lexikální databází humanistické a barokní češtiny* (v. LDHBČ).

běžné *natáhnout někoho*, tj. ‚prodat někomu něco za nenáležitě vysokou cenu‘ se objevuje v podobě *chudého člověka táhneš, když za pár střevíc dva zlaté bereš* (ČL 12, 1903, s. 13).

Barvitost a expresivitu nemusí písním dodávat jen užité výrazivo, nápadná jsou už sama zvolená témata – opilství, obžerství, rvačky, lov, pranice, alegorická hádka Masopusta s Půstem, nebo spor úst s žaludkem, nonsensové texty (např. líčení absurdní bláznovské hostiny: *paznehty z vokouna, paštika z koudele, bejkový vemeno, polívka na roště upečená, dubové kaštan, bukové mandle, zadělávané koště,...*).

3. Klasifikace nově zachycených lexémů z poloviny 17. století

Pro nás je ale rozhodující neotřelá lexikální složka. Zkonfrontovali jsme slovní zásobu ze sběrů písnových textů z 18. století, uveřejněných právě Zíbrtem v *Českém lidu* v letech 1912–1902, s tím, co již zachycují relevantní zdroje dobového lexika (viz pozn. 2) nebo Jungmannův slovník (JgSlov), a pro porovnání také s dnešním stavem, jak jej podává portál *Lexiko*. Výsledkem byl soubor periferních lexémů, popř. kolokačních spojení nebo frazémů, které pro dané období nemáme posud zachyceny nebo které jsou doloženy zcela minimálně či v naprosto jiných významech nebo kontextech. I ony však patří do pomyslného tezauru češtiny a jsou součástí lexikálního diapasonu; svou existencí mohou navíc mírně pozměňovat obraz dílčích subsystémů v oblasti sémantických polí, slovních čeledí, frazeologie nebo slovtvorby. Podle toho, v kterém směru lexémy představují novum, je můžeme rozdělit do devíti skupin.

1) Některé lexémy nebyly doposud zaznamenány. Tak při přijímání nového člena do recesistického „cechu“ podagristů *páni kamarádi hned nato intrády dělali slavné, na štrofidle prali, na rožni mu hráli* (ČL 12, 1903, s. 11)¹⁰ – v německojazyčných zemích, v Tyrolsku, Durynsku nebo Sasku, se od 16. století užívala tzv. *Strohfiedel* (DWb, s. v.)¹¹ – lidový bicí nástroj na principu xylofonu (ale vzhledem podobný cimbálu), jehož rozeznívané destičky

¹⁰ Píseň se inspirovuje parodickými renesančními „řeholemi“ podagristů, které zmiňuje Václavek (1950, s. 15; Václavkův text bez uvedení pramene doslovně opisuje Hlaváčková, 2009, s. 16, pozn. 16); jako oblíbený námět hudebních šprýmů je – bez bližších podrobností – připomíná také Berkovec, 1971, s. 46).

¹¹ Za upozornění děkuji anonymnímu recenzentovi.

byly podloženy svazečky slámy, aby nepřenášely na tělo celého nástroje jednotlivé tónové vibrace.

Podobně nemáme nikde zaznamenáno pojmenování zpěvného ptáka *dubníček* (ČL 11, 1902, s. 461); málo pravděpodobný je přesmyk z *budníček*, protože tento lexém je ještě v 30. letech 19. století užíván pouze ve významu ‚holubník‘ a stejně znějící pojmenování drobného pěnicovitého ptáka je mladší.

2) Význam některých nově zachycených lexémů dokážeme zrekonstruovat z jejich slovtvorné struktury a z příslušnosti k slovní čeledi: zbitý záletník si stěžuje, že mu ve rvačce *dávali drbule, šhubali vlasy* (ČL 11, 1902, s. 465) – JgSlov uvádí pouze neexpresivní *drbnutí* ‚rána pěstí‘. Ve větě *Stala se virvací* (ČL 21, 1912, s. 392) zase rozpoznáme obměnu známého *virvál* (z německého *Wirrwarr* ‚zmatek‘), utvořenou pomocí pseudolatinského sufixu *-(a)cí*.

Adjektivum *kloboukový* (ČL 12, 1903, s. 11) uvádí ve zcela obecném vztahovém významu JgSlov z materiálu vídeňského učitele češtiny Tomáše Buriana, ale dvojslovné pojmenování pohodlné domácí obuvi, měkkých papučí *kloboukové boty*, v jakých podle textu písně chodí lidé stížení pakostnicí, nemáme odjinud doloženo.¹²

Význam jiného odvozeného adjektiva víceméně tušíme: *nedvědi pudlatí* (ČL 11, 1902, s. 461) budou patrně označovat huňaté tvory. V lexikálních sbírkách je doloženo jednou z r. 1829 ve spojení *pudlatý pes* (viz *Lexiko*, s. v. *pudlatý*), které označuje módní pudlíky s kadeřavou, vlnitou srstí, s nimiž podle autora chodí bohaté Newyorčanky na procházky.¹³

I jindy může být významové vymezení nově nalezeného lexému komplikovanější: mládenec, který shání výhodnou partii na ženění, *špatnou panenkou pohrdá, sobě rovnou chce míti, za vdovami hlavou drdá a nebude hned mdlíti* (ČL 11, 1902, s. 457) – JgSlov sice uvádí *drdati* ‚šhubat‘, ale bez dalších dokladů a jen na základě písňového kontextu nelze jednoznačně rozhodnout, zda ono „drdání“ označuje opovržlivé pohazování hlavou

¹² Podrobněji viz Nejedlý (2024).

¹³ V nové češtině se také objevuje významově posunutá nářeční *pudlatý* ‚kudrnatý‘ (Skřivánková-Šimerková, 1925, s. 78); kudrnatost, resp. vlnitost srsti ovšem medvědu připisovat nelze.

nebo naopak vyzývavé pokukování po možná bohaté, leč obstarožní nevěště.

3) V písních rovněž nacházíme nejstarší doklady slov, která byla o něco později už zcela běžná. Píseň z počátku 19. století přirovnává Napoleono-vo tažení do Ruska ke karetní hře a obsahuje množství karetních výrazů: *trapule, tauš, cvik, piky, šestadvacet, dvaapadesát, jednatřicet* (ČL 15, 1906, s. 91). Poprvé se v ní objevují *špády* jako název soupravy karet (do té doby se výraz užíval jen pro označení lehkého kordu) stejně jako *kaval* ‚svršek‘ a *baštony* ‚žaludy‘; obě slova později uvádí JgSlov, ale bez jediného dokladu. Pojmenování karetní kombinace *kvintmajora* nezaznamenaly běžné slovníky dodnes a jinde nedoložené *fáro* neoznačuje po dnešním způsobu vozidlo, ale hazardní hru *farao*;¹⁴ nepochybně se tak v mluveném jazyce zjednodušovala pro češtinu nezvyklá kombinace dvou zadních vokálů.

Za každý doklad je diachronní lexikografie vděčna v případě substantiva *chramostejl* – není etymologicky plně průhledné a jeho obvyklý význam ‚hranostaj‘ je vzhledem k předpokládanému stáří slova doložen poměrně pozdě: kromě výskytu v populárním skládání z 16. století *Vlk se ženit chtěje* (bývá uváděno jako *Vlkova svatba*) se objevuje až v oné písni o karnevalově převrácené hostině: *dejte nám šišky z chramostejlů* (ČL 11, 1902, s. 463); ze starší doby máme doloženo pouze metaforické (a nejspíš i zvukomalebné) užití *kazatelovo z r. 1706*, v němž *Josefův sen rozličné chramostejle jim [jeho bratrům] v hlavě činil* RačRob 405. Zikmund Winter sice v jedné historické povídce toto substantivum užívá jako tehdejší nadávku, ale u *Winttra* bohužel nebývá jasné, zda cituje dobový text, nebo zda jej parafrázuje... popřípadě zda si jen poučeně nevymýšlí.

4) Cenné jsou takové lexémy, které jsme doposud zachytili výhradně v raněnovověkých nekontextových, tj. pouze v slovníkových dokladech. Ve slovnících (zejména jde-li o slovníky překladové) mohly totiž takové lexémy představovat jen hypotetickou lexikální jednotku, dotvořenou příslušným slovníkářem na doplnění cizojazyčného ekvivalentu, rozhojnění čeledi nebo propracování dobového sémantického pole. Z tohoto způsobu práce se slovní zásobou často podezíráme Václava Jana Rosu, ale jak vidno, ne vždy právem: pro zmíněný popis manželčinych ňader (ČL 11, 1902, s. 454–455) *vdovec* užívá sousloví *krtový kopec* ‚krtina‘, které jsme měli

¹⁴ Podoba *fáro* se dnes užívá i v jiných jazycích, např. v angličtině.

doposud doloženo právě jen z Rosova slovníku; samo adjektivum *krtový* uvádí Dobrovského německo-český slovník výhradně jako ekvivalent k německému radixoidu *Maulwurfs-* (DBW, s. v.).

Podobně adjektivní kompozitum *sucholupý*, jímž Masopust častuje Půsta (*sprostáku sucholupý* ČL 12, 1903, s. 16), přináší pouze Veleslavínův slovník *Silva quadrilinguis* (za lat. *petilus* ‚vyhladovělý; hubený‘).

5) O významu dalších nově nalezených lexémů není nejmenších pochyb, ale jejich hodnota spočívá v obohacení existující slovní čeledi: od 16. století známe substantivum *hulvát* ‚neotesanec; sprosták‘ (jakkoli podnes přesně nevíme, z čeho vzniklo). Nyní k němu nalézáme nejstarší doklad vztahového adjektiva, jímž Půst komentuje urážlivý výpad Masopustův: *jaképak bude poledne po tom hulvátským ránu?* (ČL 12, 1903, s. 16). – Mimochoodem zmíněná urážka zní *di rači, hloupý Filipe, pro rozумы do Třeště* a je opět prvním kontextovým dokladem variantního frazému, jež předtím zachytil pouze Rosa ve slovníku jako *být dlužen do Třeště* a Komenský v přísloví *má lán v Třešti*.

Ojedinelé je sousloví *kůžní mistr* ‚koželuh‘ (ČL 11, 1902, s. 457), které se objevuje poprvé stejně jako samo adjektivum *kůžní* (dnes běžné *kožní* je doloženo do té doby jen jednou v lékařském spisu z 16. století a Josef Jungmann je zaznamenává pouze z přírodovědných spisů bratra Antonína – viz JgSlov, s. v.).

V několika případech se rozšiřuje slovesná skupina vidových a aktionsartových protikladů: k *flekati*, *fleknouti* apod. (včetně hláskoslovně podivného jungmannovského momentánního *fleciti*) přibylo jinak nedoložené *flečiti* ‚praštit‘: *Vacek mě přes páteř flečil* (ČL 11, 1902, s. 465).¹⁵ Stejnou situaci pozorujeme u rodiny sloves *třískati*, *třesknouti* apod., k níž písně přidávají jinde nedoložené dokonavé tranzitivní *tříštiti*: *jen hod’ [muži, po mně nádobí], já tě tříštím zas* (ČL 11, 1902, s. 454). K čeledi sloves s kořenem *vlek-* (*provléci*, *provlékati* apod.) se přidává sémanticky průhledné imperfektivum *provláčeti*: *černidlo jsou svině rozlily ... skrz krb musí [švec] kůže provláčeti* (ČL 12, 1903, s. 13); toto sloveso dříve uvádí pouze Rosa a JgSlov je posléze hnízduje, ovšem bez dokladu; z materiálu Josefa Valentina Zlo-

¹⁵ JgSlov toto sloveso sice uvádí samostatně, ale s otazníkem místo uvedení významu, totiž v přísloví *Co komu svědčí, toho to flečí*.

bického alespoň uvádí doklad na odvozené adjektivum (*šaty provláčené hedvábím*).

Do stejné skupiny patří rovněž pro baroko typické hromadění významově průhledných zdvojnásobení: v písních totiž evidujeme i takové, které se mimo ně vyskytují minimálně nebo – to je ještě častější případ – vůbec ne: *hučka*, *huk*, *zadní*, *bordunová píšťala dud'* (ČL 11, 1902, s. 464), (*zaječ*) *skůček* (ČL 11, 1902, s. 462), *stopička (přišel jsem na stopičku, kdež na louce šlo zvířátko* ČL 12, 1903, s. 18), *střízek*, *škopíček*, *malý dřež'* (ČL 11, 1902, s. 465), *sušánky*, *sušené ovoce*, *křížaly'* (ČL 11, 1902, s. 462), *světáček*, *expr. požitkář*, *milovník světských radostí'* (ČL 11, 1902, s. 459), *svůrka*, *obojek'* (ČL 11, 1902, s. 462), *šlapátko*, *šlápěj*, *stopa'* (ČL 11, 1902, s. 462), *trancěk*, *truňk*, *nápoj'* (ČL 11, 1902, s. 455), *uječek* (ČL 11, 1902, s. 456).

6) Písně rovněž uchovávají slova, o nichž bychom jinak předpokládali, že již v dané době zanikla: asi jen sto let fungující výraz *kampírovati* ‚být ležením, tábořit (o vojsku)‘, vzniklý na základě raněnovohornoněmeckého *kampieren*, nalézáme naposledy (pomineme-li autory historických románů z 20. století) v působivém přirovnání *duch* [v lidském těle za života člověka] ... v *strašlivých ouzkostech co voják na poli kampíruje* (ČL 11, 1902, s. 460). Stejný raněnovohornoněmecký původ i stejný osud má i další ojedinele doložené sloveso *plezírovati* ‚ranit‘ (< *blesieren*): *stala se virvací, vyšla nešťastná rána, plezírovala nám Brauna* (ČL 21, 1912, s. 392).

V písních nalézáme nejmladší doklad expresiva *papárna* ‚ústa‘ (*štěká* [žena], *že ... ty jen hledíš papárny* ČL 11, 1902, s. 459), jež je ojedinele zachyceno v satirách z přelomu 17. a 18. století (viz LDHBC, s. v.) a které poté – podle PSJČ – užil už jen Šmilovský.¹⁶

7) Povahu archaického termínu má substantivum *kvadrát*: *chytej se, Káčo, roboty, zpívej roztroušené noty, černé, bílé i kvadráty, hodí se mezi klofáty* (ČL 12, 1903, s. 13). Slovo máme předtím doloženo z Blahoslavova *Naučení mládencům* (*aby* [začínající kněz] ... *terminací častých nedělal a kvadrátů, říkáje „Páán Bůůh dáátí ráčil ... BlahNauč 74*) a z Komenského *Zprávy a naučení o kazatelství* (*noty některé jsou krátké, jiné dlouhé, jiné běžné, jiné* 16 U sousloví *modré oči* (*nic nepořídíte* [ženy v hádce s mužem], *co sobě utržíte, potom se za modré oči stydět musíte* ČL 11, 1902, s. 454), které se užívalo již v 16. a 17. století (srov. LDHBC, s. v. *modrý*), nejsme jisti, zda opravdu označovalo modřiny kolem očí, nebo metaforicky jakoukoliv modřinu.

kvadráty KomKazat 132); neuvádí je už ani Jungmann a hranaté, „kvadratické“ noty (*nota quadrata*) jsou podnes omezeny na archaickou chorální („kvadrátní“) notaci. Rovněž pro dobře doložené středněčeské expresivum *klofát* (viz LDHBČ, s. v.) představují zkoumané písně místo jeho posledního výskytu: JgSlov jej zná pouze z Rosy a dále se v lexikálním materiálu neobjevuje.

8) Tu a tam nacházíme v písních také nový význam, např. substantivum *tlampačka*, které ve střední češtině označovalo žvanivé ženy (zná je tak i JgSlov), má zde význam ‚huba‘: *snad celý den tvá tlampačka bude křestati?* (ČL 1902 ,11, s. 454).

Významový posun sledujeme u výrazu *bolnohý* v písni o přijímání do spolku podagristů, kdy jdou v průvodu *kandidáti bolnozí* ‚stížení dnou‘ (ČL 12, 1903, s. 11); toto raněnovověké adjektivum označovalo podle JgSlov, s. v., obecně toho, kdo má nemocné nohy („krank an Füßen“), takže má problémy s chůzí apod. (srov. z r. 1728 *chromý a bolnohý* [Ignác z Loyoly] MarPost II,1094; *stará, bolnohá, prožlutlá a čarodějná bába* t. 1103); synonymní kompozitum *bolonohý* uvádí JgSlov podle Dobrovského: „der offenen Fuss hat“ (DBW, s. v. *offen*).

9) Někdy písně zachycují slovo sice doložené jak v předchozích dobách, tak v 19. nebo 20. století, ale vždy velmi řídky; v takovém případě píseň alespoň potvrzuje periferní postavení daného lexému. Např. reflexivum *upšiti se* ‚dotknout se bolavého místa‘ (*jen se upšiti bál, kdo šel blízko něho* [invalidy šněrujícího na vozíku cestu sem a tam], *snažně prosil jeho, aby od noh šel dál* ČL 12, 1903, s. 13) se v nereflexivní podobě vyskytuje poprvé již ve 14. století ve Štítného *Životě svaté Alžběty* (*on lek se jie, aby ho neupšila ŠtítAlžb 492v*)¹⁷ a je doloženo i v době střední, ale JgSlov, s. v., jej zná již jen z Dobrovského excerpt a PSJČ jenom jako Baarův prostředek k stylizaci chodského nářečí.¹⁸

Napříč uvedenou devítkou lexikálněsémantických kategorií musíme upozornit na jeden méně nápadný jev, který je však plně v řádu barokního výraziva. Mnohá v písních nalezená slova jsou sice již zaznamenána v ra-

17 Zkratky staročeských pramenů uvádím podle *Staročeského slovníku* (v. StčS, 1968).

18 Důvodem perifernosti slova byla – vedle artikulačních obtíží – jistě i palatalizace *ch > š* a kontaminace kořenů **pъch-* (srov. *pcháti* ‚strkat‘) a **pich-* (*píchat*).

něnovověkém lexikálním materiálu (LDHBČ), v něm však jsou vyexcerpována – samozřejmě kromě slovníků nebo satirických spisů typu enšpíglovských historek – z textů, které stojí na zcela opačném konci tematického spektra, totiž z postil a jiných kazatelských sbírek: užívají je autoři jako Ondřej František Jakub de Waldt, Karel Račín, Damascén Marek, Fabián Veselý, Bohumír Hynek Bilovský, Tomáš Rešel. Není to pouhá zajímavost: potvrzuje se tím, jací výteční řečníci byli tito kazatelé, jak ovládali lidový jazyk.¹⁹

4. Závěr

Podaný přehled naznačuje, že z hlediska slovní zásoby vykazují lidová i pololidová slovesnost rysy svěbytného žánru a že stojí za to věnovat jejich jazyku pozornost. Je velmi pravděpodobné, že ten, kdo by prozkoumal desítky tisíc doložených kramářských tisků,²⁰ popř. duchovní písně soustředěné v starších kancionálech (všech konfesí), dobral by se dalších posud nezachycených lexémů.

Na samotný závěr přidejme perličku. Ne vše, co najdeme v *Českém lidu*, je třeba brát vážně: v uvedené písni o podagrstech se popisuje slavnostní průvod hodnostářů těmito slovy: *po těch páru datných profesorů statných ... po lehku kráčeli ...* (ČL 12, 1903, s. 11). V časopise uvedené adjektivum *datný však neexistuje, protože v *Českém lidu* je sazečská (?) chyba: v průvodu prostě šel *pár udatných profesorů statných*.

Literatura

Berkovec, J. (1971): *Hry s tóny*. Praha: Editio Supraphon.

DBW: Dobrovský, J. (1821): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch 2*. Praha: Herrliche Buchhandlung.

Diakorp: Kučera, K. – Řehořková, A. – Stluka, M. (2015): *DIAKORP. Diachronní korpus, verze 6*. [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.

¹⁹ Soustředěnou pozornost těmto autorům věnuje Marie Janečková s kolegy (viz Janečková a kol., 1998, 2010, 2016, 2020).

²⁰ Jejich obsáhlé, několikatisícové „vzorky“ nabízejí katalogy připravené Markétou Holubovou (Holubová, 2012, 2017 a 2021, Holubová – Kopalová, 2008 a 2015), velké sbírky jsou uloženy také v Knihovně Národního muzea (část z ní viz www.spalicek.net) nebo v Moravské zemské knihovně.

- DWb: Grimm, J. – Grimm, W. (– Crome, B., a kol.) (1957): *Deutsches Wörterbuch*. Band 19. Leipzig: S. Hirzel.
- Haller, J. (– Šmilauer, V.) (1974): *Český slovník věcný a synonymický 2*. Praha: SPN.
- Hlaváčková, P. (2009): *Pohádkové motivy v knížkách lidového čtení*. Bakalářská práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita. <<https://theses.cz/id/rs1lk2/405916>>.
- Holubová, M. (2012): *Katalog kramářských tisků II. Biblická a křesťanská ikonografie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Holubová, M. (2017): *Katalog kramářských tisků III. Německé kramářské tisky, jednolisty a kuplety*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Holubová, M. (2021): *Katalog kramářských tisků brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Holubová, M. – Kopalová, L. (2008): *Katalog kramářských tisků*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Holubová, M. – Kopalová, L. (2015): *Katalog kramářských tisků Etnologického ústavu AV ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR. <<https://digitalhumanities.cz/db/katalog-kramarskych-tisku/>>.
- Janečková, M., a kol. (1998): *K jazyku a stylu českých barokních textů*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JČU.
- Janečková, M., a kol. (2010): *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: ARSCI.
- Janečková, M., a kol. (2011): *V nuznej slávě, v slavnej nouzi ... svět Ondřeje Jakuba Františka de Waldta*. Praha: ARSCI.
- Janečková, M., a kol. (2016): *Růže prší krásná ... disputace o barokním jazyku a (chválo)řeči*. Praha: ARSCI.
- Janečková, M., a kol. (2020): *Tratíme se jak dým v brzce ... kazatelé 17. a 18. století jako ochránci a pěstitelé jazyka*. Praha: ARSCI.
- JgSlov: Jungmann, J. (1835–1839):, *Slovník česko-německý I–V*. Praha: Josefa Fetterlová.
- LDHBC: Nejedlý, P., a kol. (2022–): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, verze 2.0* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Cit. 27. 10. 2023. <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
- Lexiko: *Lexiko – Kartotéka novočeského lexikálního archivu* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <<http://lexiko.ujc.cas.cz/>>.
- Markl, J. (1987): *Nejstarší české sbírky lidových písní*. Praha: Supraphon.
- Nejedlý, P. (2022): *Mantl, mantlík, mantlíček (Od polysémie k homonymii)*. *Naše řeč*, 105, č. 5, s. 304–310.
- Nejedlý, P. (2024): K jednomu perifernímu syntagmatu. In: J. Filipová – T. Hejdová – Š. Šimek – M. Vajdlová (eds.), *Tuto čti pilně. Sborník příspěvků k 60. narozeninám Aleny M. Černé*. Dolní Břežany: Scriptorium, s. 152–157.

- SDTB: *Středněčeská textová banka* [online] (2006–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <<https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=SDTB>>.
- Skřivánková-Šimerková, J. (1925): Odchylky a zvláštnosti v řeči v Plzni a na Plzeňsku. *Český lid* 25, s. 75–80.
- StčS 1968: Němec, I., a kol. (1968): *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia, s. 50–118.
- Šimek, Š. (2021): *Písňová sbírka A. Francla jako zdroj poznání dobového lexika* [prezentace online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/Kostelec2021/Simek_Francl_zdroj_lexika.pdf>.
- Traxler, J. (1999): *Písň Jana Jeníka rytíře z Bratřic I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Václavek, B. (1941): *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikému věku i stavu k čtení velmi užitečné. Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. století*. Praha: Družstevní práce.
- Vaňková, I. (2018): „Dyť se nosí i do kostela“. Stereotyp a představová schémata spojená s jednou tabuizovanou částí těla. In: I. Vaňková – L. Šťastná (eds.), *Horizonty kulturně-kognitivní lingvistiky II. Metafor, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa*. Praha: FF UK, s. 95–123.

Ještě jednou o vlastních jménech a válce¹

Žaneta Dvořáková

oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

z.dvorakova@ujc.cas.cz

Abstract: Proper names and war revisited

The paper analyses the impact of war in Israel in the field of proper names. It discusses language play with the names of organizations and countries which appear in social media (e.g. *Hamas* > *Ham ass*). It also notes the influence on urbanonyms and anthroponyms. The only unofficial street name change recorded in Jerusalem is (*Azza Street* > *Nahal Oz Street*). The pogrom of October 7 is prominently expressed in the names of Israeli children (45 newborns were named *Be'eri*). The onymic situation in Israel is compared with that in Ukraine.

Key words: onomastics, chrematonyms, anthroponyms, urbanonyms, war, Israel, Ukraine

1. Úvod

O tom, jaký vliv mají válečné události a válečná propaganda na jazyk (a zpětně pak tento jazyk na myšlení lidí), toho bylo napsáno mnoho, zmiňme např. již klasickou monografii Victora Klemperera z roku 1947, v níž analyzoval jazyk Třetí říše.² Jednu z kapitol věnoval i otázce vlastních jmen, i když šlo spíše o jakési střípky než o ucelený výklad. I my tu nabídneme pouhé střípky, které jsou součástí „jazyka války“. Události posledních let bohužel ukazují, že se opět jedná o téma vysoce aktuální. V předchozích studiích jsme si všimli vlivu rusko-ukrajinské války na urbanonyma (Dvořáková, 2023a) a chrématonyma (Dvořáková, 2022). Nyní jsme svědky toho, jak se i nový válečný konflikt, který se rozhořel na Blízkém východě

1 Studie vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Vychází v rámci Strategie AV21: *Výzkumný program Identity ve světě válek a krizí*.

2 V českém překladu V. Klemperer (2003).

po pogromu 7. října 2023, promítá do propriální sféry jazyka.³

V tomto příspěvku se zaměříme na dvě zcela odlišné oblasti – jednak na užívání vlastních jmen ve vtipech a memech, které se šíří na sociálních sítích, popř. které se objevily v on-line médiích, a na dopad válečných událostí na reálnou onymii.

2. Politické vtipy a memy

Vlastní jména jsou v „jazyce války“ často prostředkem manipulace, ovládnutí prostoru, honorifikace a vytváření vlastního (národního) mýtu, stávají se součástí politického newspeaku. V lidové tvořivosti ale mohou být zároveň využívána v jazykové komice, která alespoň na okamžik lidem umožní na válku zapomenout a úlevně se zasmát. Že se nejedná o nový fenomén, dokládají již některé české anekdoty ze sbírky „Protektorát se směje“, která vyšla jako ilegální tisk v roce 1944.⁴ Právě humor, satira a lidová tvořivost se nyní projevují např. v pozměněných jménech politiků, názvech organizací i států atd., jak si ukážeme. Stejně metody však využívají i memy, jejichž hlavní funkce je ideologická, jejich cílem není ani tak vyvolání komického efektu, jako spíše kritika protistrany.

3 A samozřejmě nejen do ní. I obecná slovní zásoba se obohacuje o nové prvky. V angličtině se např. objevilo hanlivé sloveso *israeled*, které vzniklo derivací ze jména státu *Israel*, definuje se jako ‚when a person claimed something that belongs to you as theirs‘ (‚když někdo prohlásí něco vašeho za své‘) (www.urbandictionary.com). Blendem ze spojení *palestinian* + *Hollywood* pak bylo vytvořeno apelativum *pallywood* označující ‚alleged or real manipulation or distortion of the media by Palestinian sources to promote a pro-Palestinian point of view; Palestinian propaganda‘ (údajná nebo skutečná manipulace či překrucování médií palestinskými zdroji za účelem podpory propalestinského pohledu; palestinská propaganda) (<https://en.wiktionary.org/wiki/Pallywood>). Válečný konflikt však nemá vliv pouze na neologismy. Vlnu kritiky např. vyvolalo rozhodnutí britské stanice BBC neoznačovat útočníky Hamásu jako teroristy, které zdůvodnila tím, že to by bylo údajně hodnocení, a to reportérům, kteří mají zůstat nestranní, nepřisluší (Simpson, 2023).

4 Příklad takové anekdoty: „Když byly hledány německé názvy pro pražské ulice a okresy, neodmítla ani tentokrát pražská veřejnost svoji ‚pomoc‘. Tak bylo navrhováno, aby Tylovo náměstí se jmenovalo ‚Organtinplatz‘, Hrdlořezy ‚Es kommt der Tag‘, Lazarská ulice ‚Kriplgasse‘, Pohořelec ‚Siegfriedlinie‘ atd.“ (*Protektorát se směje*, 1944, s. 14) Některá z těchto fiktivních urbanonym uvádí i R. Dittmann (2013, s. 145), V. Velčovský (2016, s. 216–217) a M. Ptáčníková (2021, s. 45), která je považuje za projev tzv. onomastického folkloru. Obdobnou vzpomínku z terezínského ghetta zachytila R. Bondyová (1997, s. 229). K úloze humoru za protektorátu viz např. Ch. Bryant (2006).

Autoři zmíněných kreativních memů jsou převážně anonymní, můžeme tu tedy snad hovořit o lidové slovesnosti, která se však nešíří ústně, ale přes sociální sítě (Facebook, Twitter/X, Instagram aj.), popř. o onomastickém folkloru. Velmi důležitá je přitom vizuální stránka těchto memů. Jejich dalším podstatným rysem je poměrně krátká životnost – memy se objeví, rychle se po sociálních sítích rozšíří a opět zmizí, neboť bývají pro svůj politický obsah často nahlašovány uživateli a následně jsou jako nevhodné ze sítí odstraňovány. To přirozeně ztěžuje jejich sběr. Příklady vztahující se k válce na Ukrajině shromažďujeme od 24. února 2022. Jejich největší množství se objevilo hned po začátku invaze. Můžeme snad říci, že se jednalo o první bezprostřední reakci na vypuknutí války. Stejná situace se dle našeho pozorování opakuje v případě konfliktu na Blízkém východě. Nejvíce příkladů jsme našli v prvních několika týdnech po pogromu 7. října 2023, popř. v reakci na některé další klíčové události.⁵ Limitující pro náš výzkum byla též jazyková vybavenost – přirozeně lze předpokládat, že nejvíce memů na téma ukrajinsko-ruská a izraelsko-palestinská válka bude v ukrajinštině a ruštině a v hebrejštině a arabštině. Náš výběr se však omezil na memy v angličtině. Lze snad předpokládat, že to jsou memy pocházející od autorů stojících mimo samotný konflikt, nebo mířící na čtenáře v zahraničí, tedy mimo konflikt.

Není nijak překvapivé, že hlavním terčem memů se stávají přední aktéři těchto konfliktů (čelní politici, vojenští velitelé), stejně jako např. různé zainteresované organizace. Memy se tedy týkají jak antroponym (tj. osobních jmen),⁶ tak tzv. institucionym (tj. pojmenování různých institucí, organizací, firem apod.) i jmen států či území (tzv. choronym).⁷

5 Např. po studentských protestech na amerických univerzitách v dubnu a květnu 2024, kdy propalestinští aktivisté odmítali pustit do kampusů své židovské spolužáky a učitele, se objevilo na sociálních sítích změněné logo Kolumbijské univerzity „přejmenované“ na *Hamas University*. Původní latinské motto univerzity „In lumine tuo videbimus lumen“ převzaté z žalmu krále Davida 36:10 (Ve světle tvém světlo vidíme.) bylo změněno na anglické „In our school we breed hatred“ (V naší škole pěstujeme nenávisť).

6 Stejně mechanismy jsou využívány i při vytváření humorných přezdívek českých politiků, jak ukázal např. L. Janovec ve svém příspěvku *Od Putlera k Rajchfűrerovi: Depreciativní pojmenování politiků jejich odpůrci* na konferenci *Propria a apelativa – aktuální otázky III* (3. 6. 2024). Na stejné konferenci se H. Mžourková v příspěvku *Od sluníčkáře po chcímíra: Sonda do specifického typu depreciativního lexika* zabývala apelativními neologismy (srov. též Mžourková, 2023).

7 Jen na okraj zmiňme i to, že se v diskusích na sociálních sítích objevuje i argumentace využívající např. etymologii jména *Palestina* a jeho historický vývoj. Kolují též různá videa, v nichž propalestinští demonstranti skandující v USA i v Evropě heslo „From the river to the sea – Palestine will be free“ nedokáží odpovědět na otázku, o jakou řeku (*Jordán*) a jaké

Pozorujeme v nich přitom postupy, které jsou stejné bez ohledu na typ vlastního jména:

Dekompozice: Příjmení ruského prezidenta *Putina* bývá rozkládáno tak, aby vznikl jeho nový „význam“. V naší sbírce máme např. kreslený mem s figurkou prezidenta zasouvanou do konečnicku nebo s jeho podobiznou házenou do koše, v obou případech doplněný popisem *Put in* (tj. angl. ‚vstrčit, vhodit‘). Obdobně nacházíme dekompozici příjmení *Putin* na *Poo* (‚kakat‘) + *tin* (‚cín‘) doplněnou obrázkem exkrementu. Stejný postup pak vidíme i v případě příjmení velitele teroristické organizace Hamás *Sinwar* > *Sin* + *war* (‚hříšná válka‘). Jméno této organizace se pak objevuje v anglické slovní hříčce, která zdvojuje koncové -s a zároveň rozděluje jméno na dvě části, tedy *Hamas* > *Ham* + *ass*, což je v překladu ‚šunkový zadek‘. Tato hříčka pak bývá doprovázena vyobrazením prasete (obrázek 1).

Kontaminace: Ruský prezident Vladimir Putin bývá v memech přirovnáván k Adolfu Hitlerovi. Pracuje se pak se spojením těchto obou jmen, a to buď rodného jména jedno z nich s příjmením druhého (*Adolf Hitler* + *Vladimir Putin* > *Adolf Putin*),⁸ nebo dochází ke spojení částí jejich příjmení, výsledkem je pak příjmení nové (*Putin* + *Hitler* > *Putler*). Z blízkovýchodního konfliktu do této skupiny řadíme např. přirovnání názvu organizace *Hamas* k osobnímu jménu *Haman*, což byl záporný hrdina z knihy Ester, který se pokusil zničit židovský národ, ale byl nakonec poražen a sám zemřel. Tento příběh se připomíná během židovského svátku Purim, a je proto příznačné, že právě tehdy se tento mem na sociálních sítích objevil (obrázek 2).

Pravopisné ozvláštňení: Jméno teroristické organizace *Hamás* se bezprostředně poté, co jeho ozbrojenci zaútočili na obyvatele několika izraelských obcí ležících v sousedství Pásma Gazy, zavraždili nejméně 1 200 osob, převážně z řad civilistů včetně žen a dětí, 240 jich odvěkli do Gazy jako rukojmí, začalo na sociálních sítích⁹ objevovat v různých grafických obměnách, např. koncové -s dostalo formu hákového kříže (obrázek 3),

moře (*Středozevní*) se jedná... Tedy i samotná znalost jmen či jejich původu se stává součástí „jazyka války“.

8 Analogicky k tomu nacházíme mem se jménem izraelského prezidenta: *Benjamin Netanjahu* + *Adolf Hitler* > *Adolf Netanjahu*.

9 Např. ve facebookové skupině TICP - The Israeli Cartoon Project (<https://www.facebook.com/officialTICP>).

nebo bylo zdvojeno (*Hamass*) a zapsáno jako dva blesky stejně jako zkratka nacistických oddílů SS (Schutzstaffel) (obrázek 4). Nabízí se tu i podobnost s označením *ruSSko*,¹⁰ které se začalo používat na sociálních sítích po únoru 2022 a které též odkazuje k nacistickým válečným zločinům páchaným jednotkami SS, jméno státu je tu navíc záměrně psáno s malým počátečním písmenem s odůvodněním, že velké písmeno znamená úctu, a tu si Rusko kvůli válce, kterou vede, nezasluhuje.¹¹

Obrázek 1

Obrázek 2

Obrázek 3

Obrázek 4

10 Srov. <https://cestina20.cz/slovník/rusko/>.

11 Srov. též situaci u nás bezprostředně po skončení 2. světové války, kdy mnozí psali *německo*. K tomu viz např. komentář B. Hály (1945, s. 179): „Autor článku se nedovede smířit s běžným dnes psaním ‚němec, němci‘ s malým *n*. Znamenalo prý by to, že Němce nepokládáme za národ, anebo bychom to musili odůvodnit citově. Za národ ovšem Němce pokládat musíme, zato však k citovému odůvodnění nemáme daleko; náš odpor k nim za to za vše, co

Anagram: Jména vzniklá permutací (přeskupením) písmen v původním výrazu se nevyskytují často. Memy na podporu Palestiny např. používají přesmyčku písmen v anglickém jménu státu *Israel* ve sloganu „*Isreal terrorist*“ (je skutečný terorista).

Paronymie: Velmi časté jsou nejrůznější obměny vlastních jmen. Z osobních jmen můžeme uvést jako příklad rodné jméno teroristického vůdce Ismáíla Haníji, jež bylo po úspěšném atentátu na něj v memu pozměněno z *Ismail* na *Wasmail*, jednalo se tedy o hříčku s tvary anglického slovesa být (is ,je‘ > was ,byl‘). Obdobně bývají pozměňovány názvy států, např. v memu ukazujícím ruský pohled na území Ukrajiny je tento stát přejmenován na *Ourkraine* (our ,naše‘). Izrael bývá v memech označován jako *IzraHell* (hell ,peklo‘) apod. To můžeme srovnat s českými paronymy z období 2. světové války jako *Protektorát* > *protentokrát* nebo *protentokrát*, *Böhmen und Mähren* > *berem a vemem*, *Generální gouvernement* > *gównowert* (Velčovský, 2016, s. 217). Jak uvádí v této souvislosti I. Němec (2000, s. 260–261): „Nejsilnějším citovým zabarvením se pak vyznačovala **posměšná pojmenování osob a reálií protivníka** utvořená z jeho slova takovým významovým posunem nebo slovotvorným zčeštěním, aby vynikla **humorná asociace** mezi významem onoho základního cizího slova a významem jeho odvozeniny v českém jazyce odboje. K formálnímu rysu expresivity (rysu cizosti) zde totiž přistupoval i expresivní rys významový – znevážení ironií, nadsázkou, nadávkou apod.“ Již v březnu 2022 se na Facebooku objevila pozměněná některá loga sociálních sítí a různých kanálů, skrze něž se šířila proruská propaganda, např. *Tinder* > *Putinder*, *Instagram* > *Instalin*, *Facebook* > *azbook*, *Linkedin* > *Leninkedin*, *Google* > *Gogol*, *Wikipedia* > *Bolshevikikipedia* aj. (obrázek 5). Velkou roli přitom hraje u všech těchto jmen i grafická stránka, neboť ta „nová“ vždy zachovávají design originálních log.¹² Podobně bylo např. změněno jméno a logo firmy *Nestlé*, která se odmítla podílet na sankcích proti Rusku a nadále tam podniká, neznámý kreativec z ní udělal *Naztlé*, což je patrně hříčka s nazi (nacistický) a -z- ve jméně odkazuje k symbolice, kterou užívají jsme za dlouhou dobu jejich okupace vytrpěli, musí se také nějak vybit. Zdá se, že to pisatel nechápe, jinak by se sotva v tomto případě dovolával pravidel o psaní velkého začátečního písmena. Je pravděpodobné, že tak nebudeme psát stále; nynější doba je však málo vhodná k tomu, abychom uvažovali o takových nicotnostech, jako je psaní slova ‚Němec‘ s velkým nebo malým n.“

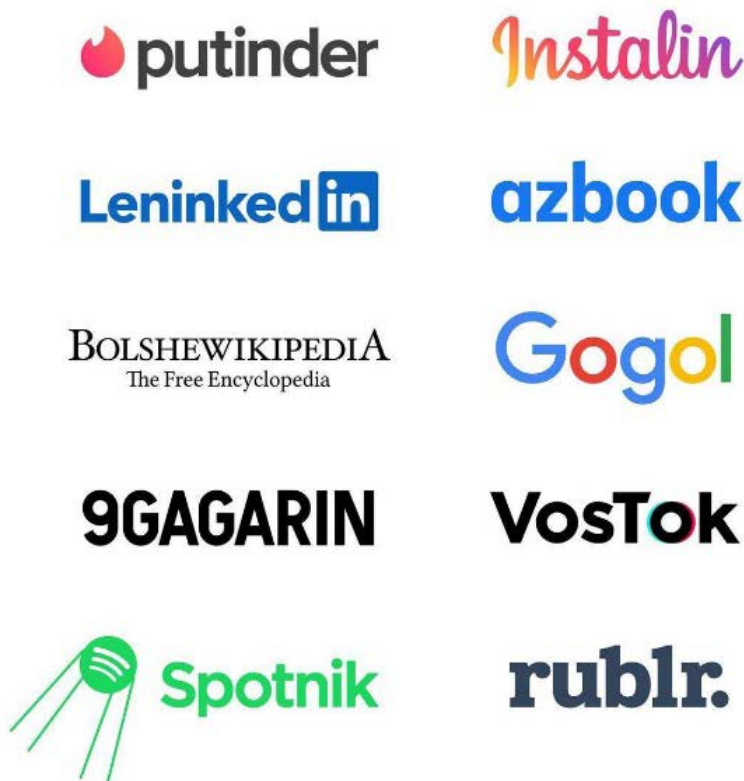
12 Na facebookovém profilu *Na volné noze* je jako autor tohoto grafického řešení označen designér Václav Kudělka, 22. 3. 2022 (<https://www.facebook.com/navolnenoze/photos/a.473731348861/10158774658438862>).

ruští vojáci, umocněné navíc tím, že ptáček, kterého má firma Nestlé ve znaku, má na křídle pásku připomínající nacistickou s písmenem Z. Slogan firmy „Good food. Good life“ („Dobré jídlo. Dobrý život.“) pak byl změněn na „Good Rubl. Good Reich“ („Dobrý rubl. Dobrá říše“) (obrázek 6). V jiné variantě je pak místo -s- ve jménu velké rudé -Z-, tedy *NeZtlé*, a rudý ptáček krmí svá mláďata lidskými těly (obrázek 7), v další variantě je hnízdo umístěno na ruský tank (obrázek 8) apod. I zde můžeme najít paralelu s válkou na Blízkém východě. Terčem izraelské kritiky se kvůli svému postoji staly různé mezinárodní organizace. Jejich jména se pak na Facebooku objevila pozměněná (obrázky 9 až 11): *United Nations* (Organizace spojených národů) > *United Nothing* („Spojené nic“), *Médecins sans frontières* (Lékaři bez hranic) > *Hypocrites sans frontières* („Pokrytci bez hranic“) a *Amnesty International* > *Antisemitism International* („Mezinárodní antisemitismus“). Organizace *Amnesty* též bývá „přejmenována“ na *Amnézie*.

Beze změny: Některé memy vlastní jména nepozměňují, zasazují však *reálná* jména do jiných/nových kontextů. Typickým příkladem je manipulativní užívání historických map – přítomnost, či naopak absence jména na mapě je pak vydávána za „důkaz“ podporující ideologický narativ o (ne) existenci státu, např. v českém memu: „Atlas z roku 1864. Kdo najde *Ukrajinu*, dostane modrého bludišťačka.“ V podobných případech je již jasně převažující ideologická/propagandistická funkce. Patrně reakcí na memy s historickými mapami, na nichž je zachycena mandátní Palestina, pak byl mem s *Palestinou* umístěnou na mapě mezi fiktivní literární země, jako je *Oz*, *Narnia*, *Středozem*, *Mordor* a další (obrázek 12), čímž se říká, že se jedná o neexistující stát.

Některé memy mají dokonce přesah i do reálného světa, a to v situaci, kdy dojde k nepochopení, že se jedná o humor či kritiku. Toho jsme byli svědky např. poté, co 19. května 2024 spadl vrtulník s iránským prezidentem a na sociálních sítích se objevily vtipy o tom, že za nehodu můžou agenti *Mossadu* s mluvícími jmény jako *Eli Copter* < helicopter (vrtulník), *Navi Gator* < navigator („navigátor“), *Avi Ron* < aviron (אווירון) („letadlo“), *Mat Tose* < matos (מטוס) („letadlo“) či *Ara Fell* < arafel (ערפל) („mlha“). Některá média pak začala zmiňovat vymyšlené jméno *Eli Copter* jako jméno skutečného atentátníka (Starr, 2024). Obdobně se pak v tureckých novinách objevila zpráva o tom, že za atentát na teroristického vůdce Haniju může *Amit Nakesh*, což vzniklo patrně neporozuměním hebrejskému výrazu *hamitnakeš*

(המתנקש) (atentátník') (Staff, 2024b). Na ruské straně pak vyvolala rozhořčení domnělá snaha Česka anektovat Kaliningrad v říjnu 2022. V tomto případě měla záplava vtipů a memů na téma *Královec – Kaliningrad* ještě další reálný dopad – Český úřad zeměměřický a katastrální, který vydává *Index českých exonym*, přehodnotil archaické toponymum *Královec* a začal jej uvádět opět jako synonymní pojmenování ruské enklávy. V Polsku se stalo exonymum¹³ *Królewiec* dokonce jediným oficiálním pojmenováním na místo *Kaliningradu* (Harzer, 2023).

Obrázek 5

¹³ Exonymum je jméno používané určitým jazykem pro geografický objekt mimo území, kde se tímto jazykem běžně hovoří.

Naztlē

Good Rubl, Good Reich

#BoycottNestle

Obrázek 6

Obrázek 7

Obrázek 8

**United
Nothing**

Obrázek 9

**ANTISEMITISM
INTERNATIONAL**

Obrázek 10

Obrázek 11

Obrázek 12

3. Reálná onymie

Podívejme se nyní, jaké dopady mají sledované válečné konflikty na reálnou onymii.

3.1 Osobní jména

V Izraeli dostalo během prvního měsíce po masakru 45 novorozenců dětí (34 chlapců a 11 dívek) rodné jméno *Be'eri*, což je jméno jednoho z napadených kibuců, kde teroristé zavraždili 130 osob. V této souvislosti se nabízí paralela se jménem *Lidice*, které dostávaly holčičky narozené zvl. v Jižní Americe a USA na památku vyhlazené české obce za 2. světové války. Jedná se o případ tzv. transonymizace (místní jméno > osobní jméno). Dále vzrostla obliba jména *Oz* (50 dětí), což je běžné mužské jméno, ale aktuálně může jít i o aluzi na místní jména napadených kibuců Nahal Oz a Nir Oz. Další 3 děti narozené v Izraeli byly pojmenovány *Nova* údajně podle názvu festivalu *Supernova Sukkot Gathering* (zkráceně *Nova*) pořádaného u kibucu Re'im, mezi jehož účastníky bylo 7. října 2023 nejvíce obětí (364). I toto rodné jméno (vzniklé transonymizací z chrématonyma, tj. jména lidského výtvaru) plní honorifikační a komemorativní funkci (viz Winer, 2023).

Pokud bychom měli opět srovnat situaci s Ukrajinou, tak zde se v roce 2022 narodilo několik dětí pojmenovaných po zbraních *Байraktар* (*Bajraktar*), *Джавелин* (*Javelin/Džavelin*) a *Джавелина* (*Javelina/Džavelina*), které se staly symbolem ukrajinského boje, a dále se objevila řada jmen s významem ‚mír‘ a ‚sláva‘ (Schochenmaier, 2023).

3.2 Jména veřejných prostranství

Nezaznamenali jsme dosud v souvislosti s válkou v Izraeli žádné snahy o oficiální přejmenovávání ulic u palestinských¹⁴ ani izraelských velvyslanectví, jako tomu bylo v ukrajinském případě (srov. detailně Dvořáková, 2023), a to ani u nás, ani ve světě.¹⁵

14 V Praze sídlí Velvyslanectví Státu Palestina v ulici *Internacionální*, což je název „patrně na paměť proletářského internacionalismu, který vyjadřuje mezinárodní solidaritu pracujících různých zemí v boji za vybudování socialismu“ (Laštovka – Laštovková, 2022, s. 198). I vzhledem k ideologické zatíženosti tohoto urbanonyma by jeho změna stála dle našeho názoru za zvážení.

15 V jazykové krajině některých arabských států se však lze setkat s různými deklarativními nápisy, např. v libyjském Tripolisu, vzdáleném přes 2800 km od Jeruzaléma, je podle fotografie kolující na Facebooku oficiální silniční ukazatel s nápisem v arabštině a angličtině hlásající „Towards Jerusalem. Capital of Palestine“ (K Jeruzalému. Hlavnímu městu Palestiny).

K neoficiální změně a přelepení uličních cedulí došlo v Jeruzalémě u ulice *Azza*, což je hebrejské jméno pro Gazu, pár dnů po útoku. Aktivisté tam přelepili nápis jménem *Nahal Oz Street* na počest kibucu Nahal Oz, kde došlo k jednomu z masakrů (Roberts, 2023).¹⁶ Neoficiální je též pojmenování prostranství před Muzeem moderního umění v Tel Avivu *Kikar HaChatufim* („náměstí Unesených“), kde se konají různé výstavy a připomínky obětí a unesených. V Izraeli se též bezprostředně po útoku ozývaly návrhy, že by bylo vhodné přestat používat pro pás izraelského osídlení v sousedství Pásma Gazy dosavadní označení *Otef Aza* (v angličtině *Gaza Envelope* „Obálka Gazy“), místo toho o něm hovořit jako o *Otef Israel*, popř. raději používat jméno pro širší oblast – *Negev Maaravi*, tj. *Západní Negev* (Raz, 2023). Navrhováno bylo i přejmenování na *Chevel haTkuma* („Pásmo Vzkříšení“) (Brasky, 2023). K oficiální změně jména však (zatím) nedošlo.

Pouze dočasně (po dobu 2 týdnů) se změnila ulice *Theodora Herzla* (*Herzl Tivader tér*) v Budapešti na *Octóber 7 tér* („náměstí 7. října“) na připomínku obětí a unesených (Daily News Hungary, 2024). Není samozřejmě náhodou, že k této pietní akci byla vybrána ulice pojmenovaná po duchovním otci Státu Izrael.

V ČR nalezneme řadu urbanonym (tj. jmen veřejných prostranství, zvl. ulic), která byla motivována exonymy označujícími místa v dnešním Izraeli i na tzv. Palestinských územích,¹⁷ jedná se přitom především o místa biblická, jako je např. Betlém (*Betlém*, *Betlémská*, *Betlémské náměstí*, *Do Betléma*), Jeruzalém (*Jeruzalémská*), Nazaret (*Nazaret*), Olivetská hora (*Olivetská hora*). Některé tyto uliční názvy odkazují i k místním či pomístním jménům u nás (vycházejícím z biblických exonym), např. *Jeruzalémská* ulice v Příbrami byla pojmenována podle směru k nedaleké osadě Jerusalem, ulice v Kunraticích *Betáňská*, *K Betánii* a *Pod Betání* se vztahují k místní části Betánie apod. (srov. též detailně Olivová-Nezbedová, 1999). V Praze je od roku 1996 ulice *Izraelská* vedoucí kolem Nového židovského hřbitova.¹⁸ Vedle těchto historických a biblických aluzí se v moderní urbanonymii obou zemí promítají tradičně velmi dobré vzájemné česko-izraelské vztahy. Např. v roce 2006 bylo pojmenováno prostranství u Španělské

¹⁶ K neoficiálním změnám urbanonym po napadení Ukrajiny viz Ptáčnicková (2022), která hledá paralelu i s děním u nás v srpnu 1968.

¹⁷ K ukrajinským exonymům v české urbanonymii viz detailně Dvořáková (2023b).

¹⁸ V její blízkosti leží ulice *Hagiborská* pojmenovaná podle židovského sportovního klubu Hagibor, který tu míval před 2. světovou válkou své sportoviště.

synagogy po izraelském partnerském městě Prahy jako *park Rosh-Ha'ayin*. V Tel Avivu či Sderodu pak najdeme ulice pojmenované po našem hlavním městě. Mezi honorifikačními názvy ulic v Česku jsou i ty, které připomínají osobnosti spjaté s Izraelem, např. v Praze ulice *Ramonova* pojmenovaná po izraelském kosmonautu Ilanu Ramonovi, který zahynul při nehodě raketoplánu Columbia v roce 2003. Naposledy byl v dubnu 2023 pojmenován park v Praze po pražské rodačce Ruth Bondyové (1923–2017), která přežila holocaust a v roce 1948 odešla do Izraele, kde působila jako novinářka a překladatelka z češtiny do hebrejštiny. V Izraeli se např. nachází od roku 2015 náměstí pojmenované po prezidentu Václavu Havlovi v Haifě či park *Vaclav Havel Garden* v Jeruzalémě. V Izraeli leží též několik ulic věnovaných prezidentu Masarykovi, v Tel Avivu má náměstí a byl po něm pojmenován i kibuc *Kfar Masaryk*, který založili roku 1938 imigranti z Československa.

3.3 Jména institucí, organizací, firem

Vedle provokativních a neváženě míněných návrhů na přejmenování institucí, která jsme viděli v memech, proběhla médii i zpráva o jednom přejmenování reálném, respektive o takovém návrhu. V době silícího antisemitismu, kterého jsme po útocích v Izraeli svědky, vyvolala vlnu kritiky snaha přejmenovat školku pojmenovanou po Anne Frankové v německé obci Tangerhütte a dát jí jméno „bez politického pozadí“. Školka přitom nese jméno po židovské dívce, která se stala obětí holocaustu, od roku 1970 (Echo, 5. 11. 2023). Nakonec však bylo rozhodnuto, že k přejmenování nedojde (Berliner Zeitung, 12. 11. 2023).

Výše jsme uvedli, že byla v Budapešti dočasně přejmenována ulice na *October 7 tér* (náměstí 7. října) na připomínku obětí a unesených. Stejně jméno (*7 October*) bylo použito pro nově otevřenou restauraci v jordánském městě Kerak (Staff, 2024a). I to plnilo honorifikační (!) a ideologickou funkci, ovšem se zcela jiným obsahem, jednalo se totiž o nijak nezastřenou glorifikaci pogromu, k němuž v sousední zemi 7. října 2023 došlo. Majitel byl později donucen jméno podniku změnit „kvůli politickému tlaku“ (Times of Israel, 2024). Vidíme tedy, že stejné jméno může nabývat zcela jiných „významů“ v závislosti na kontextu.

3.4 Jména lidských výtvorů

Válečné události zasahují i oblasti, kde bychom to asi méně očekávali. V souvislosti s válkou na Ukrajině se např. jednalo o názvy jídel (viz Dvo-

řáková, 2022). Izraelsko-palestinský konflikt pak zasáhl např. i hudební soutěž Eurovize 2024, kam se přihlásila izraelská zpěvačka s písní *October rain* (odkaz na masakr 7. října je jasný), ale kvůli „politickému obsahu“ jí hrozila diskvalifikace. Nakonec proto došlo k úpravám textu a ke změně názvu – Eden Golanová nakonec zpívala místo „Říjnového deště“ píseň s názvem *Hurricane* („Hurikán“) (Amin – Lawes, 2024).¹⁹

4. Závěr

Činit závěry je zatím obtížné, neboť tu popisujeme právě probíhající události, vše se velmi dynamicky vyvíjí a mění. V době psaní tohoto příspěvku se zatím válka na Blízkém východě nepromítla do toponymie u nás ani v zahraničí (na rozdíl od války na Ukrajině), začíná se však již projevovat v izraelské antroponymii. Nejrychleji reagují na dění aktivisté na sociálních sítích, kteří využívají humor a satiru k zesměšnění nepřítele a ke kritice některých mezinárodních organizací, a to i za pomoci pozměňování jejich názvů. Obdobnou snahu jsme přitom zaznamenali již v případě Ukrajiny. Reakcí na blízkovýchodní konflikt pak byla i volba jména roku 2023 organizací American Name Society, v hlasování zvítězilo toponymum *Gaza* (mezi dalšími kandidáty byla i *Palestina*).²⁰ V roce 2022 se stala jménem roku Ukrajina (*Ukraine*).

Literatura

Amin, M. – Lawes, R. (2024): The original lyrics to Israel’s Eurovision song banned for breaking rules, *Metro*, 9. 5. 2024. Cit. 1. 9. 2024. <<https://metro.co.uk/2024/05/09/original-lyrics-israels-eurovision-song-banned-breaking-rules-20807272/>>.

ANS (2024): “Gaza” and “Barbie” Chosen as Joint 2023 Names of the Year. Cit. 25. 1. 2024. <<https://www.americannamesociety.org/gaza-and-barbie-chosen-as-joint-2023-names-of-the-year>>.

Berliner Zeitung (2023): Nach internationaler Empörung: Anne Frank bleibt Namensgeberin für Kita in Tangerhütte, 12. 11. 2023. Cit. 12. 11. 2023. <<https://www.berliner-zeitung.de/news/internationale-empoeerung-anne-frank-bleibt-namensgeberin-fuer-kita-in-tangerhuette-li.2158116>>.

Bondyová, R. (1997): Humor jako zbraň. In.: M. Kárný – M. Kárná (eds.), *Tereziňské studie a dokumenty*. Praha 1997, s. 228–243.

¹⁹ Srov. např. s memy, ve kterých došlo ke změně titulu nově uváděného filmu. Poté, co herečka Rachel Zeglerová hraje Sněhurku podpořila „Free Palestine“, objevily se na sociálních sítích návrhy nových plakátů, na nich je místo *Sněhurky a 7 trpaslíků* zobrazena *Sněhurka a 7 říjen* či *Sněhurka a 7 teroristů*.

²⁰ V odůvodnění mimo jiné stojí: „It refers not only to the geographic region, but is now regularly used to refer to the current humanitarian disaster happening there.“ (ANS, 2024).

- Brasky, A. (2023): „עוטרף עזה“, *Maariv*, 19. 10. 2023. Cit. 25. 1. 2024. <<https://www.maariv.co.il/news/israel/Article-1046136>>.
- Bryant, Ch. (2006): The Language of Resistance? Czech Jokes and Joke-telling under Nazi Occupation, 1943–45. *Journal of Contemporary History* 41, 1, s. 133–151.
- Daily News Hungary* (2023): Budapest downtown square renamed October 7 Square, 8. 1. 2024. Cit. 25. 1. 2024. <<https://dailynewshungary.com/photos-budapest-downtown-square-renamed-october-7-square/>>.
- Dittmann, R. (2013): Český jazyk za protektorátu 1939–1945. In: R. Dittmann – O. Uličný (eds.), *Čeština a dějiny. Studie k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: FF UPOL, s. 126–147.
- Dvořáková, Ž. (2022): Válka na talíři. O názvech jídel reagujících na rusko-ukrajinskou válku. *Jazykovědné aktuality* 59 (3–4), s. 87–92.
- Dvořáková, Ž. (2023a): Odraz rusko-ukrajinské války v urbanonymii a jazykové krajině ostatních zemí. *Acta onomastica* 64 (1), s. 44–22. <<https://doi.org/10.58756/a16472602>>.
- Dvořáková, Ž. (2023b): Ukraine and Ukrainian toponyms in Czech urbanonyms. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences* 100 (2), s. 111–125. <[https://doi.org/10.35433/philology.2\(100\).2023.111-125](https://doi.org/10.35433/philology.2(100).2023.111-125)>.
- Echo* (2023): Školce Anny Frankové hrozí přejmenování. „Chceme něco bez politického pozadí“, 5. 11. 2023. Cit. 5. 11. 2023. <<https://echo24.cz/a/HUVp5/zpravy-svet-skolka-anna-frankova-hrozi-prejmenovani-chceme-neco-bez-politicke-pozadi>>.
- Hála, B. (1945): Několik poznámek k Erbanovu článku „Jména a názvy v nové republice“. *Naše řeč* 78 (7–8), s. 177–180.
- Harzer, F. (2023): Poláci udělali z Kaliningradu oficiálně Královec. Šílenství, reaguje Kreml. *Seznam Zprávy*, 10. 5. 2023. Cit. 5. 11. 2023. <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zahranicni-stredni-evropa-uz-ne-kaliningrad-ale-kralovec-rozhodli-v-polsku-230657>>.
- Klemperer, V. (2003): *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Překlad Z. Kufnerová. Jinočany: H & H.
- Laštovka, M – Laštovková, B., et al. (2022): *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. Praha: Academia.
- Mžourková, H. (2003): Dezolát. *Naše řeč* 106 (5), s. 314–322. Cit. 1. 9. 2024. <<https://doi.org/10.58756/n51062305>>.
- Němec, I. (2000): Česká slova odboje. *Slovo a slovesnost* 64 (4), s. 257–275.
- Olivová-Nezbedová, L. (1999): Pomístní jména v Čechách vzniklá z českých exonym pro biblická zeměpisná jména. *Naše řeč* 82 (1), s. 16–24.
- Protektorát se směje. Doklad českého optimismu a protinacistického odboje v druhé světové válce* (1944). Místo vydání neuvedeno (ilegální tisk). Cit. 5. 11. 2023. <<https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:ce8bf2d3e68a16ef28196aa432493950>>.

- Ptáčnicková, M. (2021): *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem*. Praha: Academia.
- Ptáčnicková, M. (2022): Travesting central Prague from Jan Palach Square to Ukrainian Heroes' Street: The symbolic function of place names in a linguistic landscape. *Folia onomastica Croatica* 31, s. 145–156. <<https://doi.org/10.21857/y7v64tv8gy>>.
- Raz, O. (2023): Day 34 Of The War: The Right Name, *The Times of Israel*, 10. 11. 2023. Cit. 25. 1. 2024. <<https://blogs.timesofisrael.com/day-34-of-the-war-the-right-name/>>.
- Roberts, Ch. (2023): Jerusalem: Residents of Azza Street 'rename' street in honor of murdered civilians, *Israel National News*, 12. 10. 2023. Cit. 12. 10. 2023. <<https://www.israelnationalnews.com/news/378366>>.
- Schochenmaier, E. (2023): Latest Baby-Name Trends in Ukraine. Cit. 26. 11. 2023. <https://mondonomo.ai/article/Latest_Baby_Name_Trends_in_Ukraine>.
- Simpson, J. (2023): Why BBC doesn't call Hamas militants 'terrorists', *BBC*, 11. 10. 2023. Cit. 26. 11. 2023. <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67083432>>.
- Staff, T. (2024a): Restaurant called October 7 opens in Jordan, appearing to fete Hamas's massacre, *Times of Israel*, 25. 1. 2024. Cit. 25. 1. 2024. <<https://www.timesofisrael.com/october-7-restaurant-opens-in-jordan-appearing-to-fete-hamass-massacre/>>.
- Staff, T. (2024b): Falling for Hebrew pun, Turkish media names 'Haniyeh's killer', *Times of Israel*, 1. 8. 2024. Cit. 1. 9. 2024. <<https://www.timesofisrael.com/falling-for-hebrew-pun-turkish-media-names-haniyehs-killer>>.
- Starr, M. (2024): Anti-Israel activists blame Israel for Raisi helicopter crash, *The Jerusalem Post*, 20. 5. 2024. Cit. 1. 9. 2024. <<https://www.jpost.com/diaspora/antisemitism/article-801868>>.
- Times of Israel* (2024): Jordan's 'October 7' restaurant says it's changing name due to political pressure, 27. 1. 2024. Cit. 27. 1. 2024. <https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/jordans-october-7-restaurant-says-its-changing-name-due-to-political-pressure/>.
- Velčovský, V. (2016): *Čeština pod hákovým křížem*. Praha: Karolinum.
- Winer, S. (2023): Baby names appear to see influence from October 7 attacks, *Times of Israel*, 23. 11. 2023. Cit. 25. 1. 2024. <<https://www.timesofisrael.com/baby-names-appear-to-see-influence-from-october-7-attacks/>>.

Rozhovory

Rozhovor s doc. PhDr. Marií Vachkovou, Ph.D., k jejímu významnému životnímu jubileu

V říjnu tohoto roku oslavila významné životní jubileum doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D., členka akademického sboru Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Oslavenkyni netřeba čtenářům *Jazykovědných aktualit* nijak zvlášť představovat; její publikace jsou hojně recipovány a je nejen dlouholetou členkou Jazykovědného sdružení České republiky, ale také několik let působila v jeho Hlavním výboru. Zmiňme tedy snad jen to nezákladnější: V centru badatelského zájmu Marie Vachkové je především německá lexikologie, slovtvorba, lexikografie, frazeologie a korpusová lingvistika, zabývá se též kontrastivní stylistikou z pohledu jazykového páru němčina/čeština. Profesní zaměření Marie Vachkové je však mnohem širší; zajímá se například o nové trendy v oblasti kognitivního zkoumání jazyka a věnuje se problematice překladu.¹

Protože medailony k jinému výročí oslavenkyně v minulosti již vznikly,² rozhodli se její žáci, kolegové a přátelé tentokrát pro připomenutí jubilea formou rozhovoru, který byl pořizen v dubnu 2024 v Praze.

MŠ: Paní Vachková, začněme otázkou, která není nijak zvlášť originální. Jak jste se dostala ke germanistice a jak se stalo, že jste svůj pracovní život spojila s FF UK?

MV: Jsem dítě germanisty a romanisty. Vypadá to trochu legračně, ale mně byla rodiči určena němčina, mladší sestře francouzština. Protože se tatínek zabýval metodikou cizích jazyků, zkoušel na nás všechny možné vyučovací metody (např. i tu Schliemannovu, která mě upřímně uchvátila). Vzhle-

1 Podrobněji srov. <https://german.ff.cuni.cz/cs/vyucujici/marie-vachkova/> a https://cs.wikipedia.org/wiki/Marie_Vachkov%C3%A1 (Cit. 9. 4. 2024) či <https://lexarchiv.ff.cuni.cz/lexikograficka-sekce/> a Kříž, V. (2020): Auswahlbibliographie von Doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D. In: V. Kloudová – M. Šemelík – A. Racochová – T. Koptík (eds.), *Spielräume der modernen linguistischen Forschung*. Praha: Karolinum, s. 16–24.

2 Viz Racochová, A. – Koptík, T. (2019): Životní jubileum Doc. PhDr. Marie Vachkové, Ph.D. *Časopis pro moderní filologii* 101 (2), s. 251–257. Dostupné na <https://1url.cz/euxTY>, a Šemelík, M. – Hejhalová, V. – Kloudová, V. (2020): *Jedes Wort ist halt anders!* Doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D., zum 65. Geburtstag. In: V. Kloudová – M. Šemelík – A. Racochová – T. Koptík (eds.), *Spielräume der modernen linguistischen Forschung*. Praha: Karolinum, s. 11–15.

dem k tomu, že nám jazyky prý šly dobře, dali nás rodiče na školu s rozšířeným jazykovým vyučováním, kde jsme obě měly velké štěstí na dobré učitelky. Ještě než jsem šla na gymnázium, měla jsem korespondenční kontakty se Skandinávií – psala jsem si s několika dětmi a dospělými německy a esperantem. Na gymnáziu mě velmi ovlivnila bezkonkurenčně kvalitní a metodicky vynalézavá výuka Evy Berglové, naší třídní, která se přistěhovala z Durynska do Čech a neuměla ještě moc česky. Doma jsme měli hodně knih v němčině, velmi brzy jsem začala číst v originále, ale hodně mě přitahovala také německá klasická hudba a vše, co se týkalo německojazyčné kulturní oblasti. Tento můj zájem hodně podpořila i možnost být u mnoha vzdělaných německých návštěv, které chodily k nám domů a rozšiřovaly nám obzory. Dostávaly se nám do ruky knihy o umění, hovořilo se samozřejmě hlavně o tom, co se tehdy nesmělo říkat na veřejnosti. Vymetala jsem antikvariáty a koncerty. Můj zájem o studium jazyků stále vzrůstal, zato u sestry klesal („K čemu je tohle slovíčkaření a všechny ty gramatiky dobrý?“), dala se na medicínu, i když francouzštinu měla moc ráda a během mateřských dovolených ji sama pak i učila.

LV: Které osobnosti české a zahraniční germanistiky i jiných filologických oborů Vás nasměrovaly ke specializaci na lexikologii a lexikografii? Jakým způsobem Vás tyto osobnosti ovlivnily?

MV: Zmíním dr. Eduarda Beneše, který mě hned po promoci upozornil na to, že se v tehdejší Československu skoro žádný germanista nezabývá slovtvorbou ze synchronního pohledu. A navigoval mě svými svěžími nápady k tomu, co by se mělo v tomto ohledu prozkoumat, především z kontrastivního pohledu. Tento moudrý a velmi kreativní člověk mě ale inspiroval také jinak: výborně se vyznal v hudbě. Tím si mě naprosto získal. Pak bych jmenovala doc. Helenu Kadečkovou, která nás učila kriticky myslet, i když to bylo občas nepříjemné: v seminářích kladla někdy „protivné“ otázky, učila nás ptát se, s postupujícími lety pak dokázala u každého ocenit jeho individuální zaměření. Její způsob výuky jsem při studiu němčiny trochu postrádala. Přátelila se se mnou a naší rodinou až do posledních dní svého života. Obě jmenované osobnosti mě utvrdily v tom, že dělit studium jazyka na lingvistiku a literaturu není v pořádku. To si myslím dodnes. Rozhodující vliv na mě ale měl prof. František Čermák, který přemluvil koncem devadesátých let prof. Alenu Šimečkovou, moji bývalou školitelku, aby dala do chodu práce na novém velkém německo-českém slovníku. I když se jejich představy o novém díle převelice lišily, což

bylo dáno jejich různým zaměřením; často jsem mezi nimi jaksi „lítala“. Již předtím mě ale nakazil korpusovou lingvistikou. Chodila jsem k němu na přednášky korpusových lingvistů, především z anglofonní oblasti. To, jak se o jazyku uvažovalo v devadesátých letech v Ústavu českého národního korpusu v suterénu FF UK pod jeho vedením, mi připadalo jako zdroj živé vody. Velmi mnoho pro mě znamenala kooperace s oddělením korpusové lingvistiky v Ústavu pro německý jazyk v Mannheimu složeným z informatiků a částečně i lingvistů, z jejichž poznatků a publikací čerpám dodnes. A také navázání kontaktů s Lundem a anglistickou kognitivní lingvistikou. Imponovala mi uvolněnost, otevřenost, která nechyběla ani při ostrých debatách. Takový závan svobody, který v germanistickém prostředí vnímám dodnes jako vzácný.

VKl: Kdybyste se dnes znovu rozhodovala o svém studiu a povolání, zvolila byste stejně?

MV: Asi ano. Vždycky mě hodně bavilo učit. Jediné, co bych změnila, by bylo to, že bych kombinaci němčina a švédština rozšířila o studium češtiny a angličtiny. Ale to už nedohoním, rok po promoci jsem se vdala a měli jsme děti. To byly tři doktoráty.

VH: Jak se změnila česká germanistika od doby, kdy jste na FF UK začínala, až dosud?

MV: V devadesátých letech se germanistika konečně svobodně nadechla a tehdejší vedení katedry pod prof. Šimečkovou velmi uvážlivě a úspěšně „otevíralo dveře“ do německojazyčné oblasti, která nám byla před listopadem 1989 téměř nepřístupná. Jezdilo k nám mnoho hostů na přednášky, jejichž témata paní profesorka pečlivě vybírala, aby studenti i pedagogové dostali přehled o tom, co a jak se v lingvistice zkoumá. Synchronie a diachronie byly vyváženy. Ráda na to vzpomínám. Co mě samozřejmě – jako i Vás a ostatní kolegy – mrzí, je celosvětový pokles zájmu o němčinu. Současně se mění koncepce studia němčiny, jak jazyka mateřského, tak cizího. Z mnoha set každoročních uchazečů o obor se stalo pár desítek. Ale s tím nic nenaděláme, je třeba hledat a nalézat a ptát se, co potřebuje nová doba a mladí lidé, kteří k nám jdou a jsou logicky jiní než my. A obohacovat je hodnotami, které prošly sítím času a k nimž je mnohdy nestihla vést ani rodina, ani střední škola: otevírat jim oči pro kulturu, umění, jezdit s nimi na exkurze. To pak dokáže hodně motivovat. Nemá smysl vidět vše černě: časy se zkrátka mění. Takže žádný pesimismus!

KŠ: A jak si jako dlouholetá členka Ústavu germánských studií, Svazu germanistů ČR, rady časopisu *Deutsche Sprache* aj. představuješ budoucnost zahraničních germanistických studií, jak v Česku, tak v Evropě? Dojde třeba k většímu propojení jazykovědy a literární a kulturní vědy, jak jsi o tom mluvila výše?

MV: Doba směřuje očividně jinam a podle toho dnešní germanistická studia vypadají. Neustálá atomizace vědních oborů už je tady ale dlouho a není ji třeba vždy chápat jako krizi. Určitý náznak propojení jazyka, kultury a literatury existuje v nových studijních programech a plánech. Jenže ono moc záleží na vyučujících, kteří by toto propojení měli „vyzařovat“. Řeknu proto jen, co mi u nás strašně chybí. Hlavně to, aby studium více vedlo k poznávání jazyka i v uměleckém ohledu, k objevování krásy literárního díla, a věnovalo se tomu více času, a to i za cenu vyšších nároků. A aby se tak nezanedbávala poezie, o níž většina našich studentů nemá ani ponětí. („Co s ní taky, že?“) Kde jinde než na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy by se mělo takového propojení mezi studiem jazyka a literatury dosáhnout? A taky bych věnovala větší pozornost překladům literárních textů. Víím, že jazykové předpoklady dnešní studenti pro jmenovanou činnost pracně získávají. Ale: skoro v každém ročníku dosud vždy najdu aspoň jednoho studenta nebo studentku, kteří se mnou v tomto ohledu souhlasí. Nadhodila jsem nedávno před jedním, že vnímat umění, ať už kterékoliv oblíbené epochy, je něco jako dar, který pomáhá přežít každou náročnou dobu. Ve dlouhé lednové frontě na výstavu děl Petra Brandla jsem se náhodou seznámila se třemi studujícími hudební vědy z Moravy. Na ten krásný a vyzrálý hodinový rozhovor budu dlouho vzpomínat. Oni svým oborem očividně žili a nadšeně vyprávěli o tom, jak studují nějaké nově objevené barokní dílo. Z dálky bylo vidět na zelenou střechu FF UK. V tu chvíli mě napadlo, jestli bych si tak krásně popovídala s někým z našich germanistických studentů, kteří by s nadšením četli nahlas třeba nějaké verše nebo mi přinesli překlad nějakého oblíbeného autora. Tuším, že se téhle poznámce mladá generace spíše usměje. Člověku právě toto přijde líto.

VH: Jak se podle Vás pozná správný vysokoškolský učitel?

MV: Učitel se během let vyvíjí, také se stále učí a při tom dělá sám chyby. Z mladého (a částečně až přehnaně) přísného asistenta s doktorátem se stává učitel více empatický. Zároveň na něho tlačí doba: mladí lidé po maturitě, kteří k nám přijdou, si obor občas volí jako východisko z nouze, protože se jinam nedostali. Mám dojem, že v případě takového publika se

z vysokoškolského učitele stává spíše učitel v gymnaziálním smyslu, kde dnes dost často vládne jistá podbízivost, mimo jiné proto, aby co nejvíc jeho svěřenců postoupilo do dalšího ročníku. Co se ale zřejmě nemění, je to, že učitel by měl být za každých okolností – jak řekl jeden můj kolega – „přísný laskavec“, nikoli sebestředný „neomylný vševěd“. Měl by zároveň vzbudit zájem o věc, motivovat k péči i k práci na sobě. Několik studentů mi za ty roky řeklo, že jim vadí, že mnozí vyučující nemají od svého oboru aspoň trochu odstup, že vidí pořád jen to své. I na tom může být kus pravdy. Takže další dobrou vlastností je schopnost jisté autokorekce. A dále není žádným tajemstvím, že učitel musí stále častěji fungovat jako psychologický poradce: měl by mít tedy přehled o tom, jak vypadá duševní zdraví dnešních mladých lidí a něco si o tom přečíst. Co je dnes pro učitele pak asi úplně nejtěžší, je nabádat lidi k doktorskému studiu a dovést je až k promoci, protože je nutno vychovávat vědecký dorost. Víme, že tento neblahý stav má mnoho důvodů. Ptám se jen: jsou všechny ty důvody opravdu jen mimo nás?

VH: Co Vás baví na práci se studenty germanistiky?

MV: Nejvíc mě těší, když vidím, že dělají pokroky a že jsme spolu ve výuce rádi. Když se snaží. Pokud nastoupí do prvního ročníku génius, také jako génius odpromuje. Ale pokud se někdo z trojkaře vypracuje na jedničkáře, je to ten největší dárek, který můžete jako učitel dostat. Několik takových jsem poznala, s některými jsem měla dlouhá léta kontakt. Často na ně vzpomínám.

LV: Jak byste popsala kvalitního lexikografa?

MV: To by bylo na dlouho! Myslím si, že v historii existuje hodně obdivuhodných vzorů, jejichž kvality poznáme z výsledků jejich dodnes inspiračních prací. Často překonávali obtíže, ať už materiální, zdravotní či obojí, pracovali velmi často dlouhá léta zadarmo (psát slovník nebyl totiž nikdy lukrativní „džob“, spíše ztrátový podnik) a zanechali po sobě obdivuhodné výsledky, a bylo jich mnoho! Jmenuji alespoň Daniela Sanderse, Hermanna Paula, Richarda Pekruna, Ruth Klappenbachovou, z anglické tradice pak Samuela Johnsona a Patricka Hankse. Všichni měli obrovskou trpělivost, mj. i s těmi častými otázkami z okolí, kdy že už to bude všechno hotové. Taky mám někdy chuť zaslat databázový rastr někomu z těch, kteří si mé podmínky či podmínky mých kolegů idealizují a myslí si, že děláme pouze toto. Paní prof. Šimečková mi jednou řekla, že Ruth Klappenbachové kdy-

si někdo vytkl, že se práce vlečou (přípravné práce na slovníku vydaném v 70. letech probíhaly už od začátku 50. let, a to měla placený kolektiv!), a tak poslala jednomu kritikovi prosbu, aby v nějakém krátkém termínu (už si ho nepamatuji přesně) dodal pár hesel. Nikdy neodpověděl. Já teď dokončuji revize asi 15 000 adjektiv. V mnoha případech opakuji korpusové analýzy, redukuji příklady či dodávám jiné. Práce je to nekonečná. Dr. Běla Poštolková, která mě naučila nejvíc, vždycky říkala: „Při psaní slovníku nelze nic uspěchat.“ Takže v zájmu duševní rovnováhy je občas třeba „vypustit páru“ a dobře míněným radám těch, kteří tuhle „železnou kouli“ na noze nikdy neměli, se prostě zasmát. Práce na slovníku je tichá, skrytá a lexikograf ji musí mít rád. Jinak to nejde. Shrnuji: Dobrý lexikograf by měl mít trpělivost, zvyknout si na neustálé přezkoumávání heslové statě v mnoha ohledech. Dále by měl mít kontakt s krásnou literaturou, s novinami. Měl by naslouchat mluvenému jazyku. A sledovat pilně lingvistickou literaturu reflektující současný jazyk. Poznávat, jak mluví „normální lidé“. Neuzamykat se do slonovinové věže, i když do ní má zavedený internet.

ML: Co je podle Vás dobrý slovník?

MV: Takový, v němž najdu to, co není v žádném slovníku stejného typu k nalezení. Takový, který se opírá o bohatý materiál, „otevívá“ význam slova do budoucnosti (zvl. metaforiku), ilustruje ho volbou srozumitelných a výstižných příkladů a nelpí na formalismu, škrobenosti. Takový, který místo trefných ekvivalentů nedodává parafráze. Takový, který co nejvíc anticipuje přání adresáta – má tedy sloužit, nikoli vznikat pro sebeuspokojení autora. A jeho autor má mít na mysli, že slovní zásoba je materiálem pro kolokace, koligace, konstrukce. Pak může slovník do značné míry posloužit lépe než gramatika.

MŠ: Já bych se k této otázce připojil a zeptal se, který slovník máte úplně nejraději a proč.

MV: Vzhledem ke své každodenní práci mám asi nejraději inovovaný *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (na www.dwds.de), propojený s korpusem a vybavený odkazy na digitalizáty renomovaných děl (včetně Pfeiferova etymologického slovníku). Důvodů je mnoho, nejvíc oceňuji příkladový aparát, členění významu, asociační řetězce, synonyma opatřená stylistickými markery. A v neposlední řadě užitečné korpusové statistiky.

TK: „Lexikograf se nesmí nechat vláčet svým idiolektem.“ Tento Váš ci-

tát visí roky na stěně v jedné domácí pracovně. Přesto je to ale někdy boj, a to i navzdory možností moderních korpusových nástrojů. Také se svým idiolektem zápasíte? Co Vám pomáhá?

MV: Tohle je věčný problém. Nejlehčí je vstát ze židle, zeptat se generaci zastoupených v rodině, pak různě starých kolegů, podívat se na web. Základem je zvolit si „smíšený tým“ takových poradců a nedělat ukvapené závěry. A nic nezametat pod koberec. Často se mi stává, že některý obrat považují za únosný pro mluvený jazyk, a mé děti již ne. To je dobrý korektiv.

ML: Kvalitní slovníky se v našich podmínkách rodí poměrně těžko. Co by rozkvětu lexikografie podle Vás nejvíc pomohlo?

MV: Změna mentality: kdyby si lidé, kteří o financování projektů rozhodují, lépe uvědomili význam jazyka, překladu, jazykové kultury, vzdělání. A námahu, která za tím stojí. Bohužel o tom rozhodují ti, kteří jsou třeba i učení, ale nejsou všeobecně vzdělaní a ochotní docenit význam této práce. Pokud se penězodárcům, kteří nota bene sami nemají moc na rozdávání, řekne, že slovník vzniká jako databáze, evokuje to rychlé, automatické vyplňování různých položek. Jenže ono to právě nejde tak rychle, spíše naopak. Tito lidé si nedovedou představit, jakou duševní námahu musí vyvinout zpracovatel hesla v době, kdy má k dispozici tolik dat a analytických metod. Např. tehdy, chce-li pravdivě podchytit valenci a zamyslet se nad bohatou nabídkou ekvivalentů, které je nutno všechny doložit příkladem. A to vše pak zvažovat z kontrastivního hlediska, konzultovat, vyhledávat, několikrát revidovat atd. Velká lexikografická díla by zasluhovala větší podporu, protože slovníky byly, jsou a budou včetně encyklopedické literatury významnou součástí kultury a identity každého národa. Jenže toto myšlení je dnes poněkud passé. Financování velkých projektů vázne, to platí i o mnoha dalších státech. Chlebodárci chtějí vidět okamžitý efekt. Co by prospělo? Změna smýšlení, lepší ekonomické podmínky a obroda ducha. Mít milión na rok pro nějakých 15 lidí je opravdu málo, pokud mají pracovat kvalitně a nemají stále odbíhat k dalším přívýdělkům, což je v dnešní humanitní sféře pochopitelně nutnost, zvláště pak pro živitele rodiny. Práce na projektu pak ale bohužel vázne. Proto se z mého původního týmu skoro všichni tiše vytratili, neb uvažovali normálně: „Napíšu Ti počet hodin a za to chci peníze. Nějaké přesčasy zdarma nepřipadají už v úvahu.“ A já se jim ani trochu nemohu divit a vůbec se na ně nezlobím: za tak náročnou práci tak málo peněz? A učit se stále nové věci? Vzpomínám na jednu kolegyni, která mi řekla něco v tom smyslu, že se nic nového (šlo

o korpusově analytické metody) učit nebude, že jí stačí to, co se kdysi učili na fakultě. I tohle samozřejmě chápu a nezahořkla jsem. Po jednoduché finanční rozvaze zcela pochopitelný pragmatický závěr.

KŠ: Jakou roli bude podle Tebe v budoucnu při lexikografických pracích hrát umělá inteligence?

MV: Převelikou. Při práci na slovníku někdy porovnávám různá řešení několika automatických překladačů a jimi nabízených variant. Pokud tedy nejde například o náročný či literární metaforicky bohatý text, ale o text věcný, lehce odborný, žasnu někdy nad zdařílostí překladu a nad dalšími funkcemi předplacených verzí, např. nad rychlostí, s jakou lze přeložit rozsáhlé texty. Úroveň překladu je ale velmi různá. Zkoumám hlavně němčinu, češtinu, angličtinu a švédštinu, a tak mohu vyjmenovat případy, kdy je překladač na danou větu krátký a její smysl výrazně posune (např. výskyt dvojího záporu, který je realizován různými lexikálními prostředky, dále pak uniformita generovaných variant, nepřesnost, zjednodušující ekvivalence). Pokud se na překladače začínou lidé čím dál tím více spoléhat, změní se jistě i okruh uživatelů překladových slovníků, bude zřejmě užší. Překladač poskytuje uživateli již nyní nějakou základní verzi, kterou si pak autor zkoriguje. Tento postup jsem vyzkoušela vícekrát se studenty jako cvičení při výuce překladu, kdy šlo právě o onu reflexi nabízených verzí, a to za asistence německých i českých slovníků a korpusů. Slovníky budou zřejmě muset nabídnout uživatelům něco, co by překladače mohlo inteligentně doplnit, popř. poskytnout odpovědi na to, na co ony (ještě) nestačí. Musím říci, že Tvá otázka se mi vnucuje při revizních pracích a podvědomě už s tímto deficitem překladačů tak trochu počítám: snažím se o více českých překladových variant u příkladů, i když to zabere víc času. Troufám si říct, že takto zpracovaný slovník přebere postupně spíše funkci učebnice a gramatiky zároveň. O tom, jak se používání AI projeví na naší mentální kapacitě (podpora nikoliv dlouhodobé, ale pouze krátkodobé paměti), můžeme již nyní uvažovat, ale nechci to vidět jen z toho negativního hlediska. Kdo bude chtít proniknout do jazyka hlouběji (filolog, překladatel krásné literatury), pro toho bude slovník stále nenahraditelný. Ale pro každodenní použití, kde na jemnostech překladu tolik nesejde? Tady překladače zřejmě už dnes vyhrávají na celé čáře. Uživatelé se tak mohou vyjadřovat nelichotivě nejen o slovnících, ale stěžovat si i na tvůrce softwaru. A tím se nám lexikografům možná trošku uleví, protože od těch, kdo slovníky nevytvářejí, ale pouze kritizují, si toho musíme vyslechnout dost.

VH: Co Vám dala a vzala mnohaletá práce na slovníku?

MV: Dává mi hodně: každý den se naučím něco nového, i když inspirace k metalexikografickým a lingvistickým úvahám je až příliš. Radost z mladých lidí, kteří pracují na speciálních slovních zásobách. Škoda, že nefungujeme jako instituce typu vědeckého pracoviště, kde by bylo možno přispět i k metalexikografickému bádání, výzkumu užívání slovníků atd. To by bylo možné jedině tehdy, kdyby se vznikající slovník institucionalizoval a byly by zaručeny finance. Co mi tato práce vzala? Když máte něco rádi, tak na tohle až tak nemyslíte. Občas sice vypustíte páru, ale tím to také končí. V okruhu mých známých sklízím spíše úsměv nad tím, že si „neužívám“ (tohle dnes tolik frekventované sloveso opravdu nemám ráda), že „si nedám pokoj“ atd. Bohu díky jsme s manželem v tomto ohledu úplně stejní, takže mám doma velkou podporu. Zvolila jsem si to dobrovolně. Tak co?

ML: Jaké změny v současné slovní zásobě němčiny a češtiny stojí podle Vás za pozornost?

MV: Za pozornost stojí jevy na všech jazykových rovinách tím spíše, že žádný jev není izolovaný. Co se němčiny i češtiny týče, je to hlavně přejímání a vytváření nových pojmenování, vznik nových konstrukcí. Samozřejmě, že hodně z jazykové praxe člověk vnímá mimoděk, např. při poslechu tzv. profesionálních spíkrů v rozhlase a televizi: kromě mnohdy dost nekultivované výslovnosti je to nerespektování aktuálního členění větného ve formulacích zpráv, neoddělování vět, ale i ignorování interpunkce, resp. pauz, špatné přízvukování slov, drmolání. Řada z nich by potřebovala nějakou rekvalifikaci, pomyslíme-li na to, že je poslouchají mladí lidé, kteří by je měli mít za vzor. Mám pocit, že je to někdy spíš naopak. Divím se, proč se v tomto nikdo odborně neangažuje. Nebo snad ano? Poslouchám-li německé stanice, nemám ten dojem, že hlasatele někdo jakoby „honí“ jako ty naše.

LV: Vzhledem k Vaší jazykové vybavenosti i osobním vazbám k různým jazykům se v souvislosti s příslovím „Kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem“ nabízí otázka: Kolikrát to platí ve Vašem případě?

MV: Čím jsem starší, tím více si uvědomuji, že „znát jazyk“ je velmi vágní obrat. Přesvědčuji se o tom každý den, když jsem „na lovu“ za slovy a jejich doklady při četbě aktuálních textů. Ale smím snad říci, že jsem se seznámila s více jazyky. Od šesti let to bylo esperanto, dopisovala jsem si s dětmi

z různých zemí. Pak němčina, ale tatínek nás obě holky učil každou neděli i latinu, pak přišla ruština, na gymnáziu latina a angličtina, s níž se peru dodnes (ale jsem aspoň schopná jakž takž číst krásnou literaturu – k tomu mě přivedl můj muž), na germanistice pak všechny severogermánské jazyky, nejvíce mě svou melodičností okouzila švédština. Díky sňatkům našich potomků je u nás doma slyšet slovenština a polština. Tyto jazyky mám čím dál raději. Je mi líto, že mi schází aspoň základní znalost jednoho románského jazyka, ale snad není všem dnům konec!

LV: Jak nahlížíte na vztah jazyka a hudby, která – slovy Victora Huga – „vyjadřuje to, co nelze říci a o čem je nemožné mlčet“?

MV: Jakmile se verbálně vyjádříte o nějaké skladbě, v ten moment poznáte, že jste vedle. Verbalizovat to, co cítím při poslechu hudby, lze podle mě pouze tehdy, máte-li jistou predispozici, snad i básnického ducha. A stejně s tím nebudete navždy spokojená. Stejně jako zdroj díla, je i jeho vnímání dílem okamžiku. Při každém poslechu můžeme objevit něco nového, některá díla slovesná i hudební lze vnímat mnohokrát a pokaždé s obohacením. Proto mám osobně nejraději, když si mohu pocitově „spárovat“ třeba nějaké výtvarné dílo s nějakou skladbou či naopak. Je to asi dáno tím, že pokud máte od malička před sebou manětínský zámek a nádherné barokní sochy a obrazy, můžete obsluhovat pro tatínka varhaníka rejstříky u varhan a vnímat krásu výzdoby barokního prostoru se všemi jeho detaily, není z takového uvažování úniku. Ale příkladů by bylo hodně i z oblasti moderního umění, např. i z takové moderní hudby, která hlavně bez falše zrcadlí duši dnešního člověka a k jejíž kráse či poetičnosti se musíme třeba i trochu dopracovat, protože vyžaduje více soustředění. Není tak „prediktabilní“ jako například hudba zjevně sešňěrovaná přísnými kompozičními pravidly. Spontánně mě napadá např. Messiaenova série skladeb pro klavír *Vingt Regards sur l'Enfant-Jésus*, kterou mám spojenou s okouzující Corbussierovou kapličkou Notre Dame de Haut na kopci Bourlémont nad městečkem Ronchamp. Bohužel se kochám jen fotografiemi, takže nevím, jaké další souvislosti mezi hudbou a touto stavbou by se vynořily na místě samém.

KŠ: O Tobě, Marie, je známo, že máš nejen cit pro hudbu a výtvarné umění, ale i pro módu. Proto teď něco osobnějšího: Kdyby sis musela vybrat – Coco Chanel, nebo Hana Podolská?

MV: Nelichotí mi. Onu Francouzku a její odvahu k novátorství či její vkus obdivuje hodně žen, nicméně její životní postoje a prostředí, v němž se

obě jmenované dámy pohybovaly, mi jsou cizí. Co se vkusu týče, ovlivnila mě nejvíc moje maminka. Uměla výborně šít a troufám si říct, že to byl návrhářský talent. Nesnášela uniformitu a dávala to oběma dcerám rázně najevo. Cvičení v argumentaci s ní byla v tomto ohledu dost obtížná.

TK: Přidám se. Goldbergovy variace vs. Tokáta a fuga d moll; čerstvá italská rajčatová polévka vs. jitrnice se zelím?

MV: Goldbergovy variace. A teď právě česká jitrnice se štouchanými brambory a dobrým zelím. I tu lze také přirovnat k dokonalé a dobře provedené skladbě, o čemž svědčí mj. i autentický doklad: „Dnešní oběd byl koncert.“

TK: Dnešní doba je rychlá. Informace se na nás valí ze všech stran, naše koncentrace upadá. Jak trénujete schopnost koncentrace? Máte nějaký recept? Jak „vypínáte“?

MV: Když se zaberu do práce, nevnímám ani zimu, ani horko, všechno je mi jedno, proto jsem už připálila mnoho jídel, nastavenému budíku navzdory. V pauzách se ryju v zahrádce – je to osvěžující meditativní činnost. Kolik paralel k životu si přitom člověk uvědomí! A taky ráda uklízím.

KŠ: Máš ráda i detektivky, že? Takže prosíme ještě jeden komentář: *Kommissar Kluftinger, nebo Nordic Noir*?

MV: Sáhnu raději po Kluftingerovi, to druhé čte jen malá část rodiny. Máme úplně všechny svazky. Jsem ráda, že oba naši kluci umí velmi dobře německy a můžeme tak spolu některé pasáže vychutnávat a společně se jim zasmát.

LV: Která místa u nás a v zahraničí Vás na Vašich cestách zaujala? Kam se ráda vracíte a proč?

MV: Jednoznačně nejvíc mě v roce 1997 zaujal Kolín nad Rýnem, kde jsem měla více času. Manžel se tehdy staral doma měsíc o děti. Jednou jsem se sama téměř hodinu vracela pěšky nočním městem okouzlená po koncertu v nádherné moderní budově filharmonie, o víkendech si procházela všechny možné galerie, nejraději ale vzpomínám na výstavu středověkého umění. A úplně nejvíc pak na kolínský kostel sv. Ondřeje, protože v jeho kryptě je pohřben Albert Veliký, učitel Tomáše Akvinského. Pokaždé jsem ho tam šla navštívit a koupila si jeho biografii. Byl to všestranný učenec, pořídil mimo jiné mnoho glosářů, ale i soupisů rostlin, hornin a minerálů. I z dnešního hlediska je člověk musí z hlediska systematiky obdivovat,

i když jsou dnešnímu stavu vědění samozřejmě hodně vzdálené. Dnes jsou předmětem zkoumání a některé najdete i komentované na internetu. A kam se ráda vracím? Do Manětína, do Plzně, na Šumavu. Bohužel dosud vždy jen na skok.

VKř: Charles Bukowski kdysi prohlásil, že „existence je nejen absurdní, ale je to prachsprostá dřina. Uvědomte si, jak často si v životě oblékáte spodky.“ Co o tom soudíte?

MV: (smích) Díky za ten dotaz. Ano, někdy se nám to může takhle jevit. Ale zároveň člověk ví, že je přesto schopen té dřině dát smysl, nepoddávat se jí. Může ji „přemoci“ tím, že využije toho, co povznese jeho ducha. Takže je vlastně úplně jedno, zda celý život loupete s láskou brambory nebo sedřený, ale s láskou stavíte katedrály, jak to (zhruba takto) kdysi řekl Pierre Teilhard de Chardin. Anebo se dobrovolně a zadarmo moříte se slovníkem, dodávám. To nejsou investice, které by se jen tak „vypařily“, že ne?

AR: Jakou nejcennější radu do života byste na základě vlastní zkušenosti dala nastupující generaci germanistů? Případně rady dvě: v rovině odborné a osobní.

MV: Výdrž. Jak řekl kdysi pan profesor Stromšík: něco se jeví napřed třeba sedm let nezáživné, ale pak teprve přijdete na to, že je to velmi zajímavé a napínavé. Neporovnávejte se s ostatními. Přišli jste na svět jako originál, ne kopie. Stejně tak, jak je pro popis lexému třeba popsat v co největší úplnosti jeho *valenci* a její provázanost se sémantikou, tkví *valeur* lidského života ve vztazích k ostatním. Pečujme o pospolitost mezi blízkými, ať už na úrovni rodinné či kolegiální.

VH: Co Vám v posledním roce udělalo největší radost?

MV: Tak teď právě jsem například vděčná za to, že jsem se tady s vámi všemi mohla takhle pobavit, i když bohužel bez feedbacku. Snad obnovíme zase tradici společných výletů či posezení.

KŠ: A jaké máš plány do roku příštího?

MV: Bude-li mi dopřáno pracovat na slovníku a ještě nějakých vznikajících publikacích, budu ráda.

VH et al.: Děkujeme za rozhovor a přejeme vše nejlepší k narozeninám!

Rozhovor vedli (v abecedním pořadí)

Věra Hejhalová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

vera.hejhalova@ff.cuni.cz

Věra Kloudová

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy

kloudova@ufal.mff.cuni.cz

Tomáš Koptík

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

t.koptik@yahoo.de

Václav Kříž

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

vaclav.kriz@ff.cuni.cz

Michaela Lišková

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

liskova@ujc.cas.cz

Alžběta Racochová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

a.racochova@seznam.cz

Martin Šemelík

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

semelik@ujc.cas.cz

Kateřina Šichová

Bohemicum – Center for Czech Studies, Universität Regensburg

katerina.sichova@ur.de

Lenka Vodrážková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

lenka.vodrazkova@ff.cuni.cz

Interview: Peter Ďurčo a Kateřina Šichová

V letošním roce oslavil 70. narozeniny významný lingvista, prof. Peter Ďurčo.¹ K jeho významnému životnímu jubileu mu srdečně blahopřejeme a přinášíme při této příležitosti rozhovor, který s ním vedla Kateřina Šichová.²

Z mezinárodní frazeologické konference, uspořádané na Tvou počest v červnu 2024 v Trnavě, jsi odjížděl na ryby. Jaký byl Tvůj nejzajímavější letošní úlovek?

Tento rok nič mimoriadne, len bežné kapre, štučky, amure, zubáče a aj sumec, lenže teraz, keď som sa tešil na sezónu dravcov, naše nádherné, rybársky pekne stabilizované jazero, kde zvyčajne lovim, bolo zatopené pri povodni vodou z Dunaja, voda a ryby sa z toho budú spamätávať hádam aj rok. Dúfam, že mi to vynahradí aspoň lov hlavátky na Hrone v novembri a decembri, na ktorý sa s kamarátmi každý rok veľmi teším.

Další Tvou vášní jsou jazykové korpusy. Jaký zajímavý úlovek na Tebe čekal v poslední době tam?

Tak v týchto vodách nič nenechávam na náhodu, či sa mi niečo podarí uloviť. Tu nahadzujem návnady veľmi presne a cielene. Ja najradšej lovim v „mútnych vodách“ ustálených slovných spojení, kolokácií, frazeologizmov a parémií. Na ich „výlov“ v jazykových korpusoch sme si pri práci na mnohých projektoch postupne vypracovali v našom tíme na katedre jednotnú metodiku a princípy formulovania COL príkazov na skúmanie jed-1 Peter Ďurčo je slovenský germanista, rusista a slovakista. V súčasnosti pôsobí ako profesor na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Vystudoval ruštinu a germanistiku na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici. Hodnosť kandidáta filologických vied získal v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (1985), habilitoval se v oboru nemecký jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1994) a profesorem nemečiny byl jmenován na Univerzitě Palackého v Olomouci (2008). Během své kariéry působil v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV, na Akademii policejního sboru v Bratislavě, na Filozofické a Pedagogické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a na Filozofické fakultě Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Hlavní vědecká témata prof. Ďurča jsou obecná a srovnávací lexikologie, frazeologie a paremiologie, otázky odborného překladu a terminologie, jednojazyčná a vícejazyčná lexikografie, korpusová lingvistika a onomastika. Je autorem a spoluautorem dvaceti monografických a lexikografických prací, desítek vědeckých studií, článků a recenzí doma i v zahraničí, editorem vědeckých sborníků vydaných v domácích i renomovaných zahraničních nakladatelstvích. Patří k nejcitovanějším slovenským lingvistům v zahraničí. Přehled jeho publikací zde: <https://app.crepc.sk/>.

2 Více k činnosti prof. Ďurča srov. i rozhovor v časopise *Slovenská reč* (Hornáček Banášová, M. - Fraštková, S. - Braxatorisová, A. - Ďurčo, P. (2024): Lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli ani snívať. – In: *Slovenská reč* 89, s. 192–204).

nej konkrétnej konštrukcie systémom minimálnych rozšírení pozícií, teda jednotlivých tokenov a slotov s prísnuou kontrolou postupnosti získavania dát s možnosťou ich verifikácie. Ďalší prístup je nóvum v tom zmysle, že nechceme „objavovať“ len to, čo sa dá vidieť takpovediac aj „voľným okom“, ale chceme odhaľovať aj to, čo na prvý pohľad zostáva našim zrakom skryté. Teda ako je možné nájsť „všetky“ ustálené konštrukcie a ich realizácie? Dost' trúfalá výzva, ale dá sa to. Tu vychádzame z modelov najvyššieho stupňa abstrakcie až na úrovni prázdnych tokenov, kde zisťujeme morfo-syntaktické realizácie skúmaného modelu, a v treťom kroku analýzy sa už dostávame na úroveň konkrétnych viet s konkrétnym lexikálnym obsadením. Niekedy nás až zaskočí, že konštrukcia, ktorá je reprezentovaná napríklad kombináciou ľubovoľnej častice, spojky, pomocného slovesa v tretej osobe jednotného čísla stredného rodu, doplnená za sebou nasledujúcimi adverbiami, je len jediná konkrétna veta v celom korpuse. Napríklad za nemeckou konštrukciou „záporná častica / neurčité zámeno / priradovacia spojka / záporná častica / adverbium“ stojí v nemčine len jedna jediná veta, ktorá sa vyskytuje v korpuse vyše stotisíckrát: *Nicht mehr und nicht weniger*. „Vylovili“ sme ju z korpusu však až vďaka tejto metodike.

Jaký je rozdiel medzi lovením v rече či v jezeře a v moři elektronických dat? Pokiaľ ide o zábavu a pôžitok z toho, tak je to rovnaké, iná je len metodika a taktika lovu. Na každú vodu a každú rybu platí niečo iné a to isté platí aj o korpusech. Vždy sa snažím viesť študentov k tomu, aby si uvedomili, že výsledok vyhľadávania dát je daný povahou korpusu, metadátami a definovaným príkazom. Pekne sa to dá precvičovať a interpretovať na frazeologizmoch. Ak študenti zadajú pri vyhľadávaní frazeologizmov alebo prísloví len ich kanonizovanú, lexikograficky registrovanú lemu, počet výskytov býva často skromný a môže ich viesť k mylnej interpretácii, že daná frazéma je v jazyku na ústupe. Až keď zakomponujeme do CQL-príkazu potenciálne možnú paradigmatickú variabilitu komponentov, ich komponentovú variantnosť a textovú variabilitu, vrátane dištančnej a smerovej variability, dostávame reálny obraz o tejto „dynamicky premenlivej ustálenosti“.

Co je na frazémeh, respktive na fenoménu ustálenosti v jazyce pro Tebe tak fascinující? Je to ta všudypřítomnost frazémů, resp. frazeošablon? Já mám někdy pocit, že jazyk je – s nadsázkou řečeno – jeden velký frazém...

Myslím si, že ustálenosť je najvyšší princíp organizácie jazyka. To je zrejme aj pri učení sa cudzieho jazyka a pri jeho používaní. Učenie sa jazyka nie je učenie sa slovíčok, ale slovných spojení. A dnes dodávam aj konštrukcií, resp. celých ustálených rečových vzorcov. Aj súčasný projekt, ktorý riešime v rámci medzinárodného konzorcia COST – frazeologizované konštrukcie – ukazuje, že jazyk je jedno lexikálno-gramatické, výrazne petrifikované kontinuum.

Tvé práce k obecné a srovnávací frazeologii mají velký ohlas doma i v zahraniční germanistice, patříš k vůdčím osobnostem Evropské společnosti pro frazeologii. Jak ses vlastně stal frazeologem?

Samotná frazeológia je moje hobby od študentských čias, keď som pracou v rámci Študentskej vedeckej a odbornej činnosti o ekvivalentnosti frazeologizmov v ruštine a nemčine ako študent druhého ročníka vyhral v roku 1975 celoštátne československé kolo tejto súťaže. To ma povzbudilo. Keď som mal nedávno, takmer po päťdesiatich rokoch, jubilejnú prednášku v Slovenskej jazykovednej spoločnosti na rovnakú tému, nič z môjho zaujatia touto témou neubudlo, ba práve naopak. Frazeologický a všeobecne lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli v minulom storočí ani snívať. Mám na mysli jazykové korpusy a nástroje na ich skúmanie. Práca s nimi je skutočne pôžitok.

A co umělá inteligence? Dosud mají i ty „nejšikovnější“ modely potíže s frazeologií, například s převodem frazeologických jednotek do jiného jazyka. Ale to se asi změní. Jak by nám, frazeologům, mohla v budoucnu umělá inteligence (AI) pomoci?

Prvé, čo som spravil, keď bol sprístupnený ChatGPT, bolo, že som dal študentom za úlohu, aby si nechali spracovať pridelené seminárne práce umelou inteligenciou. Išlo práve o seminár z nemeckej frazeológie a paremiológie a venovali sme sa aj problému ekvivalencie. Tam, kde sme s ekvivalentom nemali problém, tam ho nemala ani umelá inteligencia, pretože mala k dispozícii dostatok dát. Veď vieme, že to v skutočnosti nie je žiadna „inteligencia“, ktorá by na niečo prišla na základe vlastnej úvahy, ale ide len o veľký jazykový model toho, čo už ľudia niekedy niekde napísali. Takže problémy idiosynkrázie a nulovej ekvivalencie frazém ostali nevyriešenou záhadou aj pre AI. Na seminári z lexikografie mali zase študenti za úlohu spracovať pomocou AI dvojjazyčné slovníkové heslo. Sťažil som im úlohu tým, že každý dostal niektorý zo somatizmov,

ktoré majú bohatú polysémiu a okolo ktorých je v každom jazyku bohatá idiomatika, napr. *Kopf (hlava)*, *Hand (ruka)*. Tu sa zase potvrdilo len to, čo vždy, že šikovní študenti dokázali využiť a vyťažiť z AI viac a kvalitnejšie dáta a slabším študentom veľmi nepomohla ani umelá inteligencia k lepšiemu výkonu.

Jaká témata jsou podle Tebe ve frazeologii ještě neprobádaná? A není naopak konstrukční přístup, který je v poslední době kupříkladu v germanistické frazeologii hodně „in“, v některých aspektech tak trochu návratem do 80. let, kdy o těchto věcech, třebaže jinak pojmenovaných, už psali někteří frazeologové?

Vzhľadom na spomínané lexikálno-gramatické kontinuum jazyka bude výskum smerovať k integrácii lexikologických a gramatických prístupov výrazne obohatených o poznatky z fungovania jazyka v reči. Stav v oblasti umelej inteligencie ukazuje, že ani tie najväčšie jazykové modely ešte nevládajú „ríšu“ sekundárnej nominácie, teda figuratívneho jazyka, kde sú analógia a anomálnosť v ustavičnom konflikte a koexistencii. Neoznačil by som konštrukčný prístup vo frazeológii za návrat, ale za dramatický špi-rálovitý posun. V súčasnosti sa táto oblasť výskumu vo svete mimoriadne dynamicky rozvíja. Nový impulz k tomu síce dala konštrukčná gramatika, ale je fakt, že tieto javy už dávno opísala frazeologická teória, len sme vtedy nemali k dispozícii také dáta a také výkonné nástroje na analýzu ako dnes.

Máš nějaký oblíbený, nebo naopak neoblíbený frazém?

Nemám rád frazeologizmus *Na každú sviňu sa voda varí*, pretože keď nejakú tú „sviňu“ aj chytiť a uvaria, prídu ďalšie, možno ešte väčšie a všetko je po starom alebo aj horšie. Na druhej strane rád používam frazeologizmus *Hlúpeho buchni, múdreho trkni*. Ja za tým vidím a vnímam aj potrebu neustále sa vzdelávať, pretože napríklad tradičné vysokoškolské vzdelanie už nebude v budúcnosti zárukou trvácnosti nášho povolania. Aj umelá inteligencia bude nevzdelanému hlupákovi nanič, ale múdry a vzdelaný ju bude vedieť využiť vo svoj prospech, napokon tak, ako to je s akýmkoľvek nástrojom, ktorý doteraz ľudia vymysleli. Nepredbehnú nás totiž počítače, ale ľudia, ktorí ich budú ovládať a vedieť využívať. A to zase bude stáť len na vzdelaní.

Když mluvíš o vzdělávání, napadá mě Tvůj odkaz na Komenského: „Jedna hodina s dobrým učitelem nahradí tisíc hodin samostudia.“ To jsi zmínil v souvislosti se skvělým němčinářem, který Tobě, studentovi elektrotechnické průmyslovky, otevřel cestu ke studiu němčiny na vysoké škole. Jak vypadá dobrý učitel?

To keby som vedel! Môj problém napríklad je, že neviem, či učím didaktiky a metodicky správne. Skôr mi ide o to, aby študenti dostávali kvalitné a kvalifikované informácie, čiže ja sa sústreďujem skôr na obsah toho, čo im poviem, ktorým smerom ich orientujem, ktoré zdroje im odporučím a čo chcem, aby poznali a ovládali. Čiže asi jedna z vlastností dobrého učiteľa je, že vie správne zorientovať žiakov v mori informácií, a dnes už dodávam, aj v záplave dezinformácií. Najdôležitejšie poslanie učiteľa je však v rozvíjaní metakognitívnych schopností žiakov. Tu máme najväčšie deficity. Súčasnú komunikačnú krízu a vývoj u nás vnímam práve ako nedostatok našich metakognitívnych schopností, čo sa prejavuje ako nekritické nadhodnocovanie schopností u osôb s nízkymi schopnosťami a kompetenciami, v ich neschopnosti neuvedomiť si vlastnú nekompetentnosť a v podliehaní efektu iluzórnej nadradenosti.

To myslím souvisí i s určitými charakterovými vlastnosťmi týchto ľudí a zároveň je třeba říct, že je v tom leckdy podporuje okolí, namnoze i (vysoké) školy. Ty se ostatně kritikou akademického prostředí netajíš, v jednom rozhovoru jsi řekl: „Dnešní situaci v akademickém prostředí obecně vnímám velmi skepticky.“ Je Tvůj pohled podmíněn také tím, že jsi hodně zasítovaný v zahraničních vědecko-výzkumných kontextech a máš proto od domácího prostředí trochu odstup? Nebo se ta skepsa vztahuje i na akademické prostředí v zahraničí, kde se často pohybuješ? Můžeš to prosím trochu rozvést?

Moja skepsa vychádza z môjho päťdesiatročného pobytu v akademickom prostredí, ak rátam aj študentské časy. Veľmi zjednodušene by som to zhrnul pod pojem „byrokratizácia“. Inštitucionálne riadenie vzdelávania a výskumu „zhora“ potrebuje pri obmedzených financiách nejaké nástroje na reguláciu financovania vysokých škôl, ktoré sa odvíja od počtu študentov a počtu publikácií. To druhé viedlo žiaľ k tomu, že tzv. „scopusové“ a „wosovské“ publikácie, ktoré sú finančne dotované najlepšie, už vôbec nemusia byť zárukou vedeckej kvality, a prostredníctvom predátorských vydavateľstiev sa to zvrholo na kupčenie s publikáciami a aj s citáciami, vzniká tzv. *paper mill*, existujú fabriky na fingovanie vedy. Citačné databázy sa dajú manipulovať. Známy je

príbeh kocúra Larryho,³ kde študent vygeneroval články pod menom svojho kocúra, navzájom ich hojne citoval a v priebehu niekoľkých týždňov mal jeho kocúr Hirschov index 11. Pokiaľ ale z toho pre školu plynú dotácie, tak tento systém bude fungovať ďalej a „plodní“ autori s desiatkami „vedeckých“ štúdií ročne budú vedením škôl tolerovaní. Dôsledkom tohto byrokratického prístupu bolo aj zavedenie tabuliek tzv. minimálnych požiadaviek na habilitácie a profesúry. Pri citáciách je pritom bežné spriaznené vzájomné citovanie, viem, že predátorské časopisy na zvyšovanie svojho quartilu a impact faktora žiadajú autorov o vzájomné citovanie článkov z ich časopisov. Pri vykazovaní počtu požadovaných citácií sa ale nikto nepýta na hodnotu a kvalitu citácie, teda kto a čo z vašej práce citoval a či vlastne nejde len o zmienku vašej publikácie bez použitia nejakej zmysluplnej myšlienky z nej. Pozitívne však je, že sa atmosféra v akademickom prostredí začína meniť a začína sa otvorene diskutovať aj o dôležitosti vedeckej integrity, spojenej s vysokou profesijnou morálkou. Podľa toho, čo sledujem v diskusiách, tak v Čechách je už situácia v tejto oblasti lepšia. Niekde sa už napríklad nebudú brať do úvahy publikácie v časopisoch vydavateľstva MDPI, ktoré je podozrivé či usvedčené z predátorských praktík. Za správny považujem aj krok, že pri hodnotení publikačnej činnosti má vedecko-pedagogický pracovník predložiť „len“ päť najvýznamnejších publikácií tzv. áčkovej kategórie za posledných šesť rokov, aby si obhájil svoje zaradenie. To ho už teraz nenúti „chrliť“ ročne množstvo publikácií a môže sa viac sústrediť na solidný výskum.

Ak by som mal zhrnúť svoje skúsenosti z akademického prostredia v zahraničí jednou vetou, tak dobre poznám situáciu v lingvistiky v nemeckých hovoriacich krajinách, kde vám jednoducho neuvěřenia nejaký balast. Editor časopisu alebo zborníka by si spravil hanbu a pokazil renomé a to mu za to nestojí, ani keď ste jeho dobrý známy a kolega v odbore. Keď som sa uchádzal aj o tie najprestížnejšie vedecké štipendia v Nemecku alebo vo Švajčiarsku (Humboldtova nadácia či Švajčiarsky národný fond), žiadali odo mňa len dve kategórie publikácií – knižné a časopisecké, bez citácií. Názor na ne si už spravili sami. Druhá vec, ktorá ma prekvapila, keď som sa ešte za bývalého režimu dostal ako štipendista Humboldtovej nadácie na Univerzitu v Mannheime a na Ústav nemeckého jazyka, ktorý tiež sídli v tomto meste, že na vedeckých konferenciách sa kolegovia dokázali bez zábran otvorene ostro kritizovať. My sme boli zvyknutí robiť to skôr poza chrbát.

3 Srov.: <https://dennikn.sk/4125117/student-odkryl-podvody-s-vedeckym-statusom-z-larry-ho-spravil-najcitovanejsiu-macku/>.

Jak vidíš budoucnost germanistiky na Slovensku, resp. zahraniční germanistiky obecně? Narážím tím na Tvůj výrok, že „nepotřebujeme deset nebo jedenáct kateder germanistiky“. Zájem o němčinu (a další cizí jazyky kromě angličtiny) opravdu (například i v Česku) spíš klesá...

Je to holý fakt, počty študentov na filologických odboroch okrem angličtiny dramaticky klesli, takže podľa mňa dôjde k zániku niektorých katedier, čo sa už udialo v prípade katedier romanistiky. Počty klesli aj kvôli krátkozrakej politike štátu redukciou vzdelávania na jeden povinný cudzí jazyk v školách. To zapríčinilo pokles záujmu o štúdium iných jazykov. Len „čisté“ jednodoborové štúdium jazyka je však podľa mňa pre dnešný trh práce málo, cesta je v kombinácii s inými odbormi, v prípade filológií najlepšie s aplikovanou informatikou, o čo sme sa na našej univerzite pokúsili už pred rokmi, žiaľ neúspešne, neprešli sme akreditáciou. Asi sme vtedy u nás príliš predbehli dobu. Pritom počítačová lingvisti sú dnes žiadaní všade vo svete.

K vědeckému bádání patří podle mého názoru i představování výzkumů a jejich výsledků veřejnosti. Ty jsi minulý rok dostal Cenu Slovenské akademie věd za popularizaci vědy. Bylo to spojeno s nějakým konkrétním projektem?

Išlo o cenu za kolektívne dielo slovníkového portálu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, kde som kedysi pracoval. Ja som do tohto zdroja prispel dátami o antroponymách a urbanonymách. Len žartom spomeniem, že v skutočnosti nešlo o udeľovanie cien, išlo len o slávnostné odovzdávanie diplomov; kedysi, v minulom režime, ako spomenul pri tejto príležitosti sám predseda SAV, takáto cena za vedu znamenala okrem slušného finančného obnosu napríklad aj prednostný nákup motorového vozidla mimo poradovníka!

Na čem teď pracuješ? A jaké máš plány do budoucna?

Nehovoril by som o plánoch, skôr o tom, čo ma ešte baví robiť. Keďže ďalej pracujem na univerzite, tak je to najmä terajší projekt, z ktorého mám veľkú radosť, pretože sa v ňom venujeme spomínaným frazeologickým konštrukciám, teda konštrukciám, ktoré v jazyku ľudia bežne používajú. Ich použitie v rôznych kontextoch má však mnohé špecifiká a predstavujú tvrdý oriešok nielen pri učení sa cudzieho jazyka, ale aj pri jednojazyčnom a porovnávacom opise. Tieto frazeologizované konštrukcie doteraz unikali lexikologickému, gramatickému aj lexikografickému opisu. Sú to slovné spojenia, ktoré používame najmä v hovorenom prejave, majú svoju typickú

syntaktickú formu, resp. môžu existovať aj bez nej len radením jednotlivých lexikálnych prvkov. Isté lexikálne prvky sú pevné, často je to len jedno synsémantikum, a lexikálne obsadenie istých pozícií je variabilné, nie však neohraničiteľné. Pekné príklady v češtine môžeme nájsť v prácach koryfeja českej jazykovedy Františka Čermáka, napr.: *A co/což/jak teprve (S)!*, *A pak/potom (pry) že (V)!*, *At (už) (V/A/S)*, *neboť/či/at (V/A/S)!*, *Díky bohu, že ..., Dej bůh, (aby...)! Kde je psáno, že ...?, Kde by byl bez (něj)/kdyby ...!* Často ide aj o tzv. echo-konštrukcie, teda reakcie na predchádzajúcu výpoveď, opäť rád zacitujem zo *Slovníka české frazeologie a idiomatiky*, napr.: *Že by (zapomněl)?*, *A co/což teprve/potom (S): Už jeho první román byl úspěšný. A co teprve ten druhý!*; *Aby (-I), to (ne-(V)), ale ...: Aby pomohl, to nepomůže, ale kritizovat umí.*; *Aby tak (-I): Aby to tak ztratil!, Aby ne(-I) - (V)!: Aby nepřišel - přijde!* V súčasnosti sa táto oblasť výskumu vo svete mimoriadne dynamicky rozvíja, budujú sa rozsiahle repozitória tzv. konštruktívov.

No a plány v súkromí? Okrem práce, ktorá bola vlastne celý život moje hobby a stále mi chutí, mám aj rôzne iné záľuby. Je to šport a záhrada. Niektoré disciplíny som už síce viac-menej zavesil na kliniec, napr. lyžovanie, cyklistiku a windsurfing, ale karate cvičím už desaťročia a verím, že ma bude ešte dlho udržiavať pri živote. No dal som sa aj na umenie a na staré kolená doháňam zanedbané múzy, spev a gitaru. Rybárčenie je moja vášeň posledných niekoľko rokov. Dôležité na mojich záľubách je pre mňa to, že mi udržiavajú starých a prinášajú nových priateľov, s ktorými sa cítim dobre a som s nimi rád.

Děkuji za rozhovor, milý Petře, a přeji Ti jménem svým i celého časopisu pevné zdraví, hodně radosti v kruhu rodiny i přátel a dobré úlovky ve vodě i v korpusu!

Kateřina Šichová

Bohemicum – Center for Czech Studies, Universität Regensburg

katerina.sichova@ur.de

Peter Ďurčo

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

peter.durco@ucm.sk

Recenze a zprávy

Lexikální anglicismy v češtině

Aleš Klégr, Ivana Bozděchová, Praha, Univerzita Karlova: Karolinum, 2024, 204 strany.

Anglicismy se v české lingvistice těší poměrně značnému zájmu.¹ Převažuje však zájem jen o jednu skupinu lexikálních anglicismů, totiž anglická slova přímo přejatá do češtiny buď v nezměněné podobě, nebo s různými úpravami grafickými, fonologickými nebo morfologickými. Ivana Bozděchová a Aleš Klégr ve své monografii² poprvé představují oblast lexikálních anglicismů v celé šíři a komplexnosti. To je dobře vidět z jejich klasifikace anglicismů (s. 166). Vlastní (ne/adaptované) přejímky z angličtiny, např. *billboard*, *fastfood*, tvoří jen část jedné, přímé větve anglicismů. Vedle nich řadí autoři mezi přímé anglické přejímky také pseudoanglicismy (např. *ajťák*, *čupčák*), které jsou zde v českém kontextu systematicky popsány vůbec poprvé. Druhou rozvětvenou oblast lexikálních anglicismů tvoří anglicismy nepřímé, tedy české překlady podle anglické předlohy. Sem spadají různé typy kalků (*myš*, *biologické hodiny*), kreativních novotvarů (*rozčtverečkování obrazu*) a pseudokalků (*apka*, *vymývačka mozků*).

První kapitola knihy teoreticky ukotvuje popis lexikálních anglicismů v češtině a vytváří tak rámec pro další čtyři studie věnované jednotlivým typům lexikálních anglicismů (pseudoanglicismy, lexikální a sémantické kalky, neviditelné anglicismy, hybridy). Lexikální anglicismus definují autoři široce jako „anglické slovo, které se začalo užívat v češtině (*allroad*, *cool*, *home office*, *influencer*, *offline*), ale i český výraz, sousloví vytvořené podle angličtiny překladem do češtiny, např. *černá díra* ((angl. *black hole*), *čárový kód* ((angl. *bar code*) [...] apod.“ (s. 15). Mezi anglicismy zahrnují

1 Autoři odkazují mimo jiné na elektronickou *Bibliografii české lingvistiky Ústavu pro jazyk český* (<https://bibliografie.ujc.cas.cz/search?type=global&q=anglicismy>), která obsahuje na 900 titulů věnovaných anglicismům. České studie o anglicismech jsou obsaženy také v databázi *List of Publications on Anglicisms in the World's Languages* na webové stránce asociace GLAD (*Global Anglicisms Database Network*; <https://www.nhh.no/en/research-centres/global-anglicism-database-network/publications/>).

2 Vedle tištěné podoby je monografie dostupná také jako e-kniha (<https://doi.org/10.14712/9788024658629>) v režimu open access.

i úsloví, přísloví apod. (*nikdy neříkej nikdy*), „dvojjazyčné (hybridní) výrazy převzaté z angličtiny, *být ready*, *být OK*, nebo výrazy vzniklé až v češtině za použití přejímky z angličtiny, *zahrát něco do autu*“ (s. 15). Z angličtiny se tedy přebírá buď přímo jazykový materiál (jedná se o přímé, přejímkové materiálové anglicismy), nebo struktura, která je přeložena pomocí českého materiálu (strukturní anglicismy). V první skupině najdeme vedle prototypických anglicismů, které si uchovávají (písemnou) anglickou podobu (např. *barber*, *chat*, *podcast*), také anglicismy, které jsou už v základním tvaru počestěné (např. *voucher* počestěné na *voučr*, nebo morfologicky adaptovaná slova *outsourcový*, *chatovat*). Úvodní kapitola se věnuje také motivaci a funkcím přejímání slov z angličtiny a postojům k anglicismům.

Počínaje druhou kapitolou objevujeme s každou studií nové, často dosud nepopsané nebo jen okrajově zmiňované oblasti anglicismů, které autoři přesně a detailně mapují. V kapitole dvě jsou to pseudoanglicismy, např. *ajtáčtina*, které nemají přes svůj anglický základ (*IT*) v angličtině obdobu. Vznikly až neologizací v češtině. Obsahují vždy aspoň jeden anglický element a jejich nová forma a význam „vznikly mimo angličtinu a nad rámec adaptace“ (s. 50). Příklady jsou slova *tenista* (angl. tennis player), *Open-Card*, *wrapáček* nebo *babybox*. Význam pseudoanglicismu se někdy může od jeho anglického základu lišit jen nějakým sémantickým rysem. Může to být např. stylistický, expresivní nebo evaluativní význam (*prezoška*, angl. presentation; *ajfouněček*). Součástí kapitoly je materiálová studie – detailní, převážně kvalitativní analýza 516 pseudoanglicismů, která dokládá, že „čeští mluvčí jsou velmi aktivní a v hojně míře přetvářejí anglický jazykový materiál ke svým vlastním potřebám nezávisle na tom, jak funguje ve zdrojovém jazyce“ (s. 61).

Ve třetí kapitole se autoři zaměřili na překladové (nepřímé, strukturní) anglicismy, které zahrnují lexikální a sémantické kalky. Lexikální kalky jsou „české (více či méně doslovné) překlady anglických výrazů, které do češtiny vnášejí nové jednoslovné i víceslovné lexikální jednotky (*křovinořez*, angl. brushcutter; *topinkovač*, angl. toaster; *uhlíková stopa*, angl. carbon footprint; *zoubková víla*, angl. tooth fairy)“ (s. 64). V případě sémantických kalků jde o „neosémantizaci českých lexikálních jednotek“ (s. 86), např. *adresa* a *chytrý* jsou ve spojeních (IP) *adresa*, *chytrý* (být) pod vlivem angličtiny užita v novém významu. Studie překladových anglicismů, kterou zde Bozděchová a Klégr prezentují, je v českém kontextu ojedinělá. Autoři

předkládají vlastní klasifikaci podtypů kalků (s. 68) a kritéria a metody jejich identifikace (s. 69–71), které aplikují na rozbor 1360 kalků z hlediska strukturního a slovnědruhového, významového a stylistického. Lexikální kalky jsou především víceslovné, sémantické převážně jednoslovné. Autoři ale jako první dokládají, že i sémantické kalky mohou být víceslovné, např. *cestovní mapa*, angl. road map, ve významu ‚dokument vytyčující postup‘. Poprvé jsou zde také popsány „sémantické kalky na úrovni vázaných morfémů, jako je *bio-* (vypěstovaný bez chemikálií)“ (s. 86). Výsledky studie ukazují, že lexikální a sémantické kalky je zřejmě možné pokládat spíše za škálu. Oba typy kalků se mohou překrývat, např. sémantický kalk může tvořit součást dvouslovného kalku lexikálního (*virová nálož*, kde *nálož* má význam ‚množství viru v těle nakaženého‘). Ani mezi kalky a přejímkovými anglicismy nemusí být ostrá hranice. Hybridní kalky mohou obsahovat přímé anglicismy (*kradeware*, angl. stealware; *kulturní šok*). Kalky také mohou procházet následnými slovtvornými procesy (*volnočasové aktivity* – *volnočasovky*), jejichž výsledkem jsou neologismy označované jako pseudokalky.

Pseudokalkům je věnována čtvrtá kapitola. Podobně jako pseudoanglicismy (falešné přejímky) ukazují pseudokalky, že „čeština těží z přílivu anglicismů dvojím způsobem. Jednak se obohacuje její slovní zásoba o nová slova, [...] jednak jsou přejímky odrazovým můstkem pro tvoření další vlny nových slov: českých neologismů, které přetvářejí anglicismy často nečekaným a nápaditým způsobem“ (s. 91). Pseudokalky se také označují jako ‚neviditelné anglicismy‘. Na rozdíl od pseudoanglicismů vzniklých z přímých přejímek nemají totiž pseudokalky anglickou formu a „neologizací nepřímých přejímek se tyto přejímky ještě více vzdalují od anglické předlohy a jejího významu a vazba s angličtinou se stírá“ (s. 95). Pseudokalky se proto hledají obtížně a vzorek, který Bozděchová a Klégr analyzují, čítá 32 lexikálních pseudokalků (*přesilovka*, angl. power play) a 42 pseudokalků sémantických (*zahaslovat*, angl. password). Pro celkový obraz přejímání slov z angličtiny je podstatné, že pseudopřejímky – ať už založené na materiálových nebo na překladových anglicismech – představují „další stupeň integrace anglického elementu do lexika hostitelského jazyka“ a dokládají „aktivní roli češtiny při interakci obou jazyků“ (s. 99).

Zvláštní kapitolu věnují autoři hybridním anglicismům, které obsahují jak anglický (obvykle nějak adaptovaný), tak český komponent. Oba prvky mo-

hou přitom být volné nebo vázané morfémy (*partyholka, online prodej, lajkovat, houmlesák*). Výsledkem podrobného popisu dvojjazyčných anglicismů na základě analýzy 500 dokladů v kapitole pět je, že spíše než jednu samostatnou homogenní skupinu tvoří hybridní anglicismy celou škálu různých podtypů, které „vykazují [...] afinitu se všemi ostatními nehybridními typy anglicismů“ (s. 123), a je tedy možné je chápat jako dvojjazyčné varianty k základním nehybridním typům přejímek.

Zatímco kapitoly dvě až pět byly zaměřeny ‚dovnitř‘ systému lexikálních anglicismů v češtině a detailně zkoumaly jejich jednotlivé typy, kapitola šest sice vychází ze situace v češtině, ale nastiňuje obecnou typologii anglicismů, kterou je možné aplikovat i na jiné přijímající jazyky. Autoři se proto soustřeďují na tři základní konstitutivní rysy, jejichž kombinace charakterizují možné typy přejímek: pojem/význam, slovo/model a forma. Na základě těchto tří rysů formulují autoři obecnou definici anglicismu:

„anglicismus je lexikální jednotka ve slovní zásobě cílového jazyka, která (a) realizuje pojem (evidentně a prokazatelně) převzatý z angličtiny, (b) vykazuje anglickou formu (grafickou, fonologickou), nebo (c) je faktickým anglickým slovem nebo jeho domácí kopii (pro niž je modelem/předlohou) nebo je (d) libovolnou kombinací (a) až (c), přičemž pro status anglicismu stačí, aby vykazovala alespoň jeden z těchto konstitutivních znaků či rysů.“ (s. 128–129)

Pomocí kombinace konstitutivních rysů je možné vymezit sedm potenciálních typů anglicismů s hybridními variantami (s. 131–139). Konstitutivní rysy mohou zároveň sloužit k přesnější a jemnější klasifikaci v rámci větších tříd anglicismů, jak je používá např. mezinárodní sdružení pro výzkum anglicismů GLAD.

Sedmá kapitola hledá odpovědi na otázku, do jaké míry v současné češtině odpovídají slovtvorné prostředky, jimiž se tvoří hybridní anglicismy, prostředkům, které se používají při tvoření z českých slovtvorných základů. Závěry analýzy dvou paralelních vzorků – souboru hybridních anglicismů a souboru českých neologismů – ukazují vysokou míru kreativity při tvoření anglicismů (na rozdíl od tvoření od českých základů). Autoři doložili např. řadu přejímek tvořených od téhož anglického základu různými afixy (*cool – coolácký, coolařský, coolatý, coolovitý, coolní, coolovský, coolový,*

coolézní, coolózní, přecoolovaný), časté „užívání českých afixů k vyjádření příznakových sémantických a pragmatických rysů“ (s. 158, *fejsbůček, bodíčko*), nebo tendenci anglicismů vytvářet od anglického základu nová slovo tvorná hnízda (*PR – piarista, piárkář, piárník, piárovec*). Zatímco „české neologismy se častěji vyskytují ve stylisticky nižších rovinách, anglicismy se mohou objevit na všech stylistických úrovních a ve všech typech textů“ (s. 159). Ukazuje se tak, že anglicismy „jsou silně integrovány do slovo tvorné praxe rodilých mluvčích češtiny“ (s. 167) a přejímání slov z angličtiny může stimulovat slovo tvornou kreativitu českých mluvčích. Osmá kapitola rekapituluje výsledky předchozích studií a poukazuje na jejich souvislosti.

Monografie shrnuje výsledky několikaletého výzkumu anglicismů a vychází z řady již publikovaných studií obou autorů. Některá teoretická východiska, definice a klasifikace se proto v knize zmiňují několikrát. Domnívám se ale, že to není na škodu. V každé kapitole jsou propojeny s novou kategorií anglicismů nebo novým úhlem pohledu, a fungují tedy jako určitý rámec, který pomáhá čtenáři, aby se dobře zorientoval v přístupu, který monografie přináší.

Myslím, že monografie Ivany Bozděchové a Aleše Klégra zaujme široké spektrum čtenářů: přichází s promyšleným systematickým popisem a členěním lexikálních anglicismů, některé typy přejímek zachycuje v české literatuře vůbec poprvé, všímá si také specifické role hybridních anglicismů v rámci české slovo tvorby, ukazuje kreativitu českých mluvčích a zvažuje jejich motivaci pro užívání anglicismů. A v neposlední řadě je to díky velkému množství dokladů (včetně rozsáhlých příloh se vzorky pseudoanglicismů, kalků a hybridních přejímek) kniha nejen inspirativní, ale také velmi zábavná.

Markéta Malá

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

marketa.mala@pedf.cuni.cz

Vendula Piskáčková – Marie Vachková: *Základní termíny z astronomie.*

Německo-český slovník. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2023, 126 stran¹.

Německo-český slovník základních termínů z astronomie je druhým svazkem řady menších terminologických slovníků, které vznikají jako vedlejší produkt práce na *Velkém německo-českém akademickém slovníku* (prvním svazkem této řady byl *Chemický slovník německo-český* J. Kommové, 2005). Jádro německo-českého slovníku *Základní termíny z astronomie* vzniklo v rámci grantu GAUK 293/2003/A-FG/FF, který byl řešen v Lexikografické sekci Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, a tento základ byl postupně dopracován v rámci grantů *Progres* a *Cooperatio*. Podnětem k napsání slovníku byl osobní odborný zájem jedné z autorek, Mgr. Venduly Piskáčkové, která se tématu věnovala již ve své diplomové práci v rámci studia na Ústavu germánských studií FF UK, pod vedením druhé z autorek, doc. PhDr. Marie Vachkové, Ph.D.

Jak autorky uvádějí v předmluvě, slovník je určen všem, kdo se věnují překlada, pracují v redakcích nebo se zajímají o astronomii a potřebují podporu při práci s německými texty či při komunikaci s německými mluvčími. Co do rozsahu se publikace řadí mezi slovníky malé, čítá cca 2000 hesel. Výběr hesel do slovníku se zpočátku orientoval podle německých pramenů, které mapují odbornou slovní zásobu zhruba na úrovni středoškolské výuky, o další výrazy byl pak slovník doplněn v průběhu prací. Vzhledem k tomu, že odborná slovní zásoba z oblasti astronomie je daleko rozsáhlejší, jsou reálné předpoklady pro to, aby byl slovník v dalším vydání bez problémů rozšířen. Již teď se ale jedná o ucelené lexikografické dílo, které svým rozsahem jistě uspokojí většinu zájemců o astronomii.

Oproti běžným dvojjazyčným terminologickým slovníkům, které se omezují pouze na uvedení cizího slova (zprav. jen se stručnou morfologickou charakteristikou) a jeho českého ekvivalentu, jsou heslové stati německo-českého slovníku *Základní termíny z astronomie* informačně mnohem bohatší. Obsahují údaje o dělení slova a přízvucích, morfologické údaje

¹ Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

zahrnující informace o mluvnickém rodu, tvaru plurálu a 2. pádu singuláru a případném specifickém užití mluvnického čísla. Uvedeny jsou též stylistické kvalifikátory, jako *hovor* (hovorově), *neodbor* (neodborně), *zast* (zastarale) atd. U relevantních hesel jsou uvedeny také pravopisné nebo terminologické varianty, uvádějí se i odkazy na terminologická synonyma (např. u hesla *Aphel* je uvedena varianta *Aphelium* a na konci heslového odstavce je odkaz na synonymum *Sonnenferne*). V případě, že se v hesle vyskytne cizí (anglická, francouzská aj.) složka (nejčastěji u termínů obsahujících cizí příjmení), je uvedena i fonetická transkripce.

Uživatelé jistě velmi ocení exemplifikaci, která vhodně ilustruje a doplňuje výkladovou část: Jde zejména o ustálená terminologizovaná spojení (srov. a), typické kolokace (srov. b) a větné příklady (srov. c, d). Tyto větné příklady buď dokládají konkrétní užití příslušného termínu v praxi (c), nebo (častěji) jsou koncipovány jako výkladová definice daného termínu (d). Všechny příklady jsou opatřeny českým překladem. Srov. např. exemplifikaci u hesel a) *Ebene* (rovina), b) *All* (vesmír), c) *Anziehungskraft* (přitažlivá síla) a d) *Absorptionsnebel* (absorpční mlhovina):

- a. *Ebene der Ekliptik* rovina ekliptiky; *galaktische Ebene* galaktická rovina
- b. *Entstehung des Alls* vznik vesmíru
- c. *Dass der Mond die Erde umkreist und nicht in die Tiefen des Universums entschwindet, verdankt sich der Anziehungskraft der Erde.* To, že Měsíc obíhá kolem Země a nezmizí v hlubinách vesmíru, je způsobeno přitažlivou/gravitační silou Země.
- d. *Absorptionsnebel ist eine interstellare Wolke, die Licht von dahinterliegenden Sternen absorbiert.* Absorpční mlhovina je mezihvězdný oblak, který pohlcuje světlo hvězd ležících za ním.

Před samotným heslářem je ve slovníčku uveden oddíl *Typy hesel a jejich struktura*, kde jsou přehledně ukázány a vysvětlujícími komentáři opatřeny čtyři základní typy hesel uvedené ve slovníku: hesla zkratková, hesla substantivní, hesla adjektivní a hesla slovtvorná.

Protože slovník počítá zároveň i s německými uživateli, obsahuje i základní údaje k morfologii českých ekvivalentů a uvádí jejich stylistické příznaky.

Slovník je napsán s vysokou odbornou erudicí. Odborná úroveň slovníku po stránce jazykové a lexikografické je garantována spoluautorstvím

doc. PhDr. Marie Vachkové, Ph.D., významné germanistky a vedoucí projektu *Velkého německo-českého akademického slovníku*. Autorky v předmluvě jako konzultanty a spolupracovníky uvádějí RNDr. Jaroslava Střeštíka, CSc., člena České astronomické společnosti, a PhDr. Bělu Poštolkovou, CSc., bývalou pracovníci lexikografického oddělení Ústavu pro jazyk český a významnou odbornici na problematiku odborné slovní zásoby.

I přes vysokou odbornost je slovník napsán přístupně a zajímavě i pro laiky, a to nejen pro laické zájemce o astronomii, ale i pro uživatele touto vědou „zcela nepolíbené“. Přínosem může být tento slovník dokonce i pro uživatele neznalé němčiny, protože definice včetně synonym i příklady jsou uvedeny vždy i v českém jazyce. Zde by uživateli pomohl abecední rejstřík českých ekvivalentů, i bez něj je však docela dobře možné se ve slovníku orientovat.

Na slovníku je vidět pečlivá redakční práce obou autorek i recenzentek, jimiž byly germanistky Mgr. Věra Kloudová, Ph.D., a PhDr. Eva Berglová. Pozorným očím recenzentek uniklo jen několik chybiček: U hesla *Absorptionslinie* je omylem uveden příklad na jiný termín – *Spektrallinie*, taktéž u hesla *Radiointerferometer* je uveden příklad k jinému heslu. U hesla *Asteroid* je jako český ekvivalent uvedeno „asteroida, řidč asteroid“, v češtině je přitom mnohonásobně častější podoba „asteroid“. U hesla *Fundamentalkoordinatensystem* je chybně uvedena varianta „Fundamentaltensystem“ (místo správného „Fundamentalsystem“). U hesla *halbregelmäßig* je v záhlaví omylem uveden chybný tvar „halbgeregelmäßig“. U hesel *Yerkes-Aktinometrie* a *Yerkes-System* jsou uvedeny české ekvivalenty *Yerkesská aktinometrie*, resp. *Yerkesský systém*, správně má být „Yerkeská“, „Yerkeský“.

Pro uživatele může být poněkud nezvyklé, že za zkratkami *řidč*, *zprav*, *např*, *zast* atd. nejsou psány tečky, v dalším vydání by proto bylo vhodné je doplnit.

Německo-český slovník *Základní termíny z astronomie* můžeme vřele doporučit všem překladatelům, redaktorům a dalším jazykovým odborníkům zabývajícím se německým a českým jazykem. Slovníček výborně poslouží všem zájemcům o astronomii, ať už z řad odborníků, nebo laiků.

Marta Koutová

oddělení současné lexikologie a lexikografie

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

koutova@ujc.cas.cz

Mezinárodní konference *Týden kulturní lingvistiky: Interpretace světa v jazyce a textu*

Mezinárodní konference *Týden kulturní lingvistiky: Interpretace světa v jazyce a textu* se konala ve dnech 20.–24. 11. 2023 na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Konference byla organizována pod vedením doc. Ireny Vaňkové sdružením *Antropolingva*¹ a Ústavem bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK.

Konference *Dny kulturní lingvistiky* se pravidelně koná od roku 2014, ale až v roce 2023 získala „aktualizovaný“ název *Týden kulturní lingvistiky*, o čemž svědčí pestrost akcí, které byly účastníkům a posluchačům nabídnuty. Na konferenci bylo představeno celkem 25 referátů v různých jazycích (čeština, slovenština, polština, ukrajinština a český znakový jazyk), pět odborných přednášek, dvě dílny, prezentace nového studentského projektu *Rostliny v českém obrazu světa*, vystoupení *Poetické texty v českém znakovém jazyce* souboru *Kukátkoo* a literární procházka po Starém Městě.

Rozmanitost konference také ukázala, že kulturní lingvistika má velký potenciál aplikace napříč různými obory, od literatury po politiku, sociologii a psychologii. Značná část příspěvků byla věnována interpretaci jazykového obrazu světa v jazyce a uměleckých textech. **Dorota Filar** komplexně představila problémy narativní sémantiky a poukázala na možnost zkoumání „mikronarace“ („mini-příběhů“) a jejich „rozvíjení“ díky kulturním, společenským a zkušenostním znalostem člověka o světě. Příspěvek **Anety Wysocké** se zaměřoval na propojení různých koncepcí, včetně teorie jazykového a textového obrazu světa, s problematikou jazykové představivosti a nové interpretace jevů. **Anna Pajdzińska** ukázala na vlastnosti umělecké metafory ve srovnání s metaforou jazykovou a podotkla, že metafory se někdy jeví jako individuální výtvoř, které často nesouhlasí s ustáleným jazykovým vnímáním světa. **Alena Bohunická** představila analýzu proměn vědeckých metafor v průběhu času („životního cyklu metafory“), včetně komplementárnosti či konkurenčnosti metafor. Příspěvek **Galiny Javorské** byl věnován sémantické vlastnosti metafor v současných ukrajinských textech, zejména procesům transformace ustálených metaforických významů

¹ *Týden kulturní lingvistiky: Interpretace světa v jazyce a textu*:
<http://antropolingva.eu/dkl2023-konference.php>

na doslovné, vztahům mezi abstraktním a konkrétním a novým interpretačním symbolů v kontextu války. V příspěvku **Terezy Dědinové** byla provedena analýza binárních opozic a metafor týkajících se vztahu k přírodě, jazykových obrazů zemědělece, hospodářské krajiny a postavení Česka v rámci Evropy a světa a také asociací a stereotypů spojených s klíčovými pojmy zelené transformace. **Karolína Cinkrautová** prezentovala analýzu konceptu nemoc na základě dramatu *Bílá nemoc* Karla Čapka a porovnávala tradiční a autorské konceptualizace pojmu, které se v díle vyskytují. **Jan Huleja** ukázal rysy přerámcování na základě konceptuální metafory *BLAŽENA JE ROBINSON* (resp. *ROBINSONKA*) v knize *Robinsonka* Marie Majerové a zdůraznil, že konceptuální metafory mají velký autopsychoterapeutický potenciál. V příspěvku **Terezy Nakaya** byla analyzována sémantika novodobých japonských jmen a významový obsah znaků, které slouží k vyjádření představ o budoucnosti člověka. **Inesa Pintāne** představila reprezentaci světa v lotyšských a litevských pohádkách ve srovnávacím aspektu.

Kromě toho vystupující prezentovali různé aspekty lexikografie z hlediska etnolingvistiky a kognitivní lingvistiky. V příspěvku **Stanislawy Niebrzowské-Bartmińskiej** byl představen polský pojem „OJCZYŻNA“ (vlast) na základě jazykových a mimojazykových dat (kresby dětí) a ukázaná sémantická koherence kognitivní definice pojmu „OJCZYŻNA“. **Róbert Bohát** ukázal vlastnosti jazykového obrazu straky v češtině (na základě korpusu Czech Web 2017), který může sloužit jako základ pro vytvoření kognitivní definice a stereotypu „straky“. Příspěvek **Michaely Liškové** byl věnován novým významům slova *porno* v současném českém jazyce, jejich lexikografické fixaci v zahraničních slovnících a v připravovaném neologickém modulu *Akademického slovníku současné češtiny*. **Lucie Šťastná** představila koncepci *Českého etnolingvistického slovníku zvířat* na příkladu hesla „kočka“ a s tím spojené problémové otázky.

Nedílnou součástí konference jsou příspěvky o jazykovém obrazu světa v českém znakovém jazyce. Na *Týdnu kulturní lingvistiky* **Lenka Okrouhlíková** představila kognitivně lingvistický výzkum na základě tvaru ruky s roztaženými a pokrčenými prsty, který může být použit při seskupování slovních položek v elektronických slovnících podle sémantických kritérií. Příspěvek **Radky Novákové, Milana Fritze a Lucie Sedláčkové Půlpánové** představil konceptualizaci zdraví v českém znakovém jazyce na základě popisu a fonologicko-sémantické analýzy znaků spojených se zdravím

a také empirický výzkum výpovědí neslyšících respondentů na téma zdraví. Na konferenci zazněly i příspěvky o různých aspektech mediálního a politického diskurzu a jejich vlivu na veřejné mínění a postoje. **Ekaterina Rycheva** představila rysy použití různých konceptuálních metafor vztahujících se ke sféram ČISTOTA a ŠPÍNA v českém politickém diskurzu. **Zuzana Wildová** věnovala pozornost mediálnímu obrazu Zuzany Čaputové na dezinformačních webech a analýze sdělení a negativních obsahů spojených s konspiračními teoriemi a hoaxy. **Ladislav Janovec** se zabýval analýzou proměny významu frazému „zvonit klíči“, který získává další negativní konotace pod vlivem různých faktorů. Příspěvek **Uladzimira Morozuka** byl věnován analýze autostereotypů „My Češi“ v projevech českých politiků. **Dariia Andreeva** ukázala rysy používání stereotypu chřipky v českých a ruských masmediálních textech v době koronavirové pandemie.

Součástí *Týdne kulturní lingvistiky* byly příspěvky, které se věnovaly kulturním rysům překladu a problémovým otázkám výuky češtiny jako cizího jazyka. Příspěvek **Adriana Jana Zasiny** se zaměřil na problémy související s překladem kulturních prvků na základě dabingu amerického animovaného filmu *Shrek* přeloženého do francouzštiny, češtiny a polštiny. **Monika Hálová** pomocí provedené kulturní analýzy anglických a českých titulků ke korejskému seriálu *Hra na oliheň* poukázala na problémy v pochopení kulturního kontextu, které vyvolává nepřesný překlad původního znění. **Zbyněk Fišer** ukázal způsoby použití kreativních textových a výtvarných cvičení v didakticky promyšleném protokolu, pomocí kterého studenti interpretují slovesné nebo výtvarné dílo. Příspěvek **Svatavy Škodové** se zabýval srovnáním rozsahu použití sloves pohybu mezi rodilými a nerodilými mluvčími češtiny na základě hypotézy, že se jednotlivé kultury liší v konceptualizaci prostoru, což ovlivňuje určité rozdíly v popisu pohybových událostí.

Důležitou součástí konference se stalo pět přednášek zahraničních hostů (**Anny Pajdzińské, Stanisławy Niebrzegowské-Bartmińské, Doroty Filar, Anety Wysocké** z Polska a **Galiny Javorské** z Ukrajiny),² které se věnovaly různým aspektům moderní kulturní a kognitivní lingvistiky, čímž přispěly k obohacení diskusí mezi českými a zahraničními vědci.

² Anna Pajdzińská: *Role frazémů při rekonstrukci jazykového obrazu světa*, Stanisława Niebrzegowská-Bartmińska: *Současná kognitivní etnolingvistika – lidová, národní, srovnávací?*, Dorota Filar: *„Obrat k textům“ v polských výzkumech jazykového obrazu světa*, Aneta Wysocká: *Jazyk emocí: univerzalizmus, relativismus, subjektivismus*, Galina Javorská: *Sémantika a pragmatika současného politického diskurzu*.

V rámci *Týdne kulturní lingvistiky* polské jazykovědkyně uspořádaly lexicografické a frazeologické dílny, kterých se zúčastnili nejen účastníci konference, ale i studenti. První dílna pod vedením Stanislawy Niebrzegowské-Bartmińskiej se věnovala etnolingvistické lexikografii. Druhá dílna pod vedením Doroty Filar a Anety Wysocké se zabývala alternativní interpretací světa v polské, anglické a české frazeologii. Díky přednáškám a dílnám měli účastníci konference příležitost rozšířit své znalosti a hlouběji porozumět různým aspektům kulturní lingvistiky z pohledu Lublinské etnolingvistiky.

Zvláštní pozornost si zaslouží studentský projekt *Rostliny v českém obrazu světa*, který byl výsledkem práce v semináři *Rostliny pohledem etnolingvistiky a kognitivní poetiky* pod vedením doc. Ireny Vaňkové. Během prezentace každý student představil svou závěrečnou práci (poster) k jednotlivým rostlinám, které jsou významné pro český jazykový obraz světa (lípa, jabloň, bříza, sedmikráska, fialka, mateřídouška, vlčí mák, šípek, břečťan, mech).

Týden kulturní lingvistiky se stal prostorem pro vzájemnou výměnu poznatků, nápadů a zkušeností. Diskuse o jazykovém obrazu světa, metaforách, konotacích a jiných klíčových jazykovědných konceptech poskytla nové perspektivy pro další bádání. Konference představila významný přehled nejnovějších výzkumných témat v oblasti kognitivní lingvistiky a etnolingvistiky, ale také podtrhla význam těchto jazykovědných disciplín v moderním akademickém a společenském kontextu.

Ekaterina Rycheva
Ústav východoevropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
ekaterina.rycheva@ff.cuni.cz

Wyraz i zdanie v jazykach słowiańskich 2024¹

Ve dnech 23.–24. května 2024 proběhla ve Wroclawi 17. konference s názvem *Wyraz i zdanie v jazykach słowiańskich (opis, konfrontacja, przekład)*, kterou pravidelně ve dvouletém cyklu pořádá Ústav slovanské filologie vrtislavské univerzity. Konference je věnována široké problematice z oblasti slovanských jazyků a díky rozsáhlé škále prezentovaných témat a interdisciplinárnímu přístupu je klíčovým prostorem pro sdílení nejnovějších výsledků lingvistického bádání.

Dvoudenní konferenční jednání zahájili prorektor vrtislavské univerzity Stefan Kiedroń, děkan Filologické fakulty Arkadiusz Lewicki a ředitel Ústavu slovanské filologie Oleh Beley. Už uvítací proslovy navodily příjemnou, kolegiální atmosféru, posluchači v sále upřímně ocenili schopnost řečníků spojit vědeckou vážnost s lehkostí a vtipem.

Konference *Wyraz i zdanie v jazykach słowiańskich* se pravidelně účastní badatelé nejen z Polska, ale i z řady dalších evropských zemí. A nebylo tomu jinak ani tentokrát. Do Wroclawi přijeli odborníci z České republiky, Slovenska, Ukrajiny, Chorvatska, Švédska, Německa a Rakouska. Konference navíc probíhala hybridní formou a několik příspěvků bylo prezentováno on-line. Mluvalo se celou řadou jazyků. Vedle dominující polštiny zněla konferenčními sály čeština, slovenština, ukrajinština, chorvatština, bulharština, samozřejmě angličtina, ale třeba také slezština nebo kašubština.

V prvním dopoledním bloku, který probíhal v reprezentativním sále univerzitní knihovny, zaznělo osm plenárních referátů. Jednání zahájil Roman Szul příspěvkem *Słowiańszczyzna na tle światowego kontaktu i konfliktu alfabetów*. Dále zazněly příspěvky věnované církevněslovanským textům 17. století (Halyna Naienko), dynamice změn asociačního významu (Barbara Rodziewicz), výuce ukrajinštiny (Nataliia Sorokina), jazykovému purismu v češtině 19. století (Helena Chýlová), problematice zdvořilosti

¹ Text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu *Postojová modalita a evidenciálnost textu (9/I_24, č. z. 2115)* realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

v bulharštině (Elżbieta Solak), jazyku ukrajinských uprchlíků (Roman Garkiewicz) a lingvoekologii (Alla Arkhangelska).

Odpolední blok už probíhal paralelně ve dvou tematicky vymezených sekcích. První z nich byla věnována gramatice slovanských jazyků ze synchronního i diachronního pohledu, druhá pak společenským a politickým otázkám jazykové komunikace. I v rámci takto tematicky vymezených sekcí ale zůstaly přednesené příspěvky obsahově i metodologicky různorodé. V gramatické sekci tak například vedle příspěvku věnovaného derivátům s formantem *-oza* v současné polštině (Katarzyna Kuligowska) či příspěvku o slovtvorné expresivitě ve zpravodajství (Božena Bednaříková) zazněl například příspěvek sledující reflexivní posesivum v Lukášově a Blahoslavově překladu *Nového zákona* (Robert Dittmann). V druhé sekci nazvané *Jazyk, společnost, politika* si pak posluchači vedle referátu věnovaného regionálním jazykům (Artur Jabłoński) nebo analýzy internetových komentářů (Agnieszka Kurzyńska) vyslechli například příspěvek zabývající se reakcemi polských a ruských médií na smrt Alexeje Navalného (Marta Noińska). Tematická a metodologická rozmanitost obou sekcí umožnila účastníkům jednání seznámit se se širokou škálou témat, přístupů a metod a nahlédnout na jazykové otázky z různých stran.

Druhý den se konferenční jednání přesunula z prostor univerzitní knihovny do budovy Ústavu slovanské filologie vratislavské univerzity. Ta nabídla dostatečné prostorové i technické zázemí pro jednání v šesti paralelně probíhajících sekcích, v nichž zaznělo dalších bezmála pět desítek referátů. Příspěvky byly věnovány lexikologii, frazeologii, stylistickým a pragmatickým otázkám jazyka, translatoologii a lexikografii, gramatice a didaktice jazyka. Zazněly například referáty věnované struktuře dialogu, neologismům ve frazeologii, specifickým syntaktickým konstrukcím, jazyku pravoslavné církve, internetovým memům, novým technologiím ve výuce jazyků, výzkumu menšinových literatur ad.

Tematická pestrost, kterou letošní konference ve Wroclawi odborné veřejnosti nabídla, přitáhla neméně pestrý okruh účastníků z různých evropských zemí. Díky skvělé organizaci, kvalitním výstupům, reflektujícím současné trendy a výzvy ve vědeckém oboru, a navazujícím inspirativním diskuzím se podařilo vytvořit plodné prostředí pro výměnu znalostí a navázání nových odborných kontaktů. Konference tak nejenže přispěla k roz-

voji vědeckého poznání, ale také posílila mezinárodní spolupráci a otevřela nové možnosti pro budoucí výzkumy a projekty. Texty příspěvků, jež projdou sítím recenzního řízení, budou publikovány v připravovaném svazku řady *Slavica Wratislaviensia*.

Jana Bílková
Pedagogická fakulta,
Univerzita Hradec Králové
jana.bilkova@uhk.cz

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality (časopis *Jazykovědného sdružení ČR*) přináší vědecké články z oboru lingvistiky, recenze, zprávy o konferencích a informace o činnosti *Jazykovědného sdružení ČR*. Časopis je otevřen také začínajícím lingvistům a lingvistkám. Tematická čísla bývají věnována mimo jiné seminářům pořádaným JS. Příspěvky procházejí recenzním řízením.

Texty zasílejte e-mailem na adresu *Jazykovědných aktualit*:
jazykakt@seznam.cz

Součástí odborných článků je **abstrakt v angličtině** v rozsahu 100 až 200 slov (včetně překladu titulu článku) a **seznam klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v angličtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy atp.) abstrakt ani klíčová slova nemají.

Při úpravě příspěvku prosím dodržujte tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12 (pro poznámky pod čarou 10), řádkování 1,5, mezery mezi odstavci 0 bodů. Nepoužívejte prosím automatické formáty ani písma různých druhů, neodsazujte první řádek odstavce. Text zarovnejte vlevo.
2. Články čleňte do kapitol opatřených číslovaným nadpisem. I další úrovně členění (1.1 apod.) musí mít nadpis. Nečíslyte odstavce.
3. V textu lze používat *kurzivu*, **tučné** písmo (pro zdůraznění) a poznámky pod čarou.
4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem, vše v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).

5. Seznam literatury se uvádí na konci; řadí se abecedně podle příjmení autora. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována nebo na niž se v textu odkazuje. V oddíle *Kronika* a u zpráv se bibliografické údaje uvádějí zpravidla přímo v textu (do závorky), popř. v poznámce pod čarou.

6. Bibliografické záznamy mají následující podobu:

Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. *Slovo a slovesnost* 54 (4), s. 241–253.

Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing versus Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.

Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.

Štastný, K. – Drchal, K. (1984): *Naši pěvci*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.

Vodrážková, V. (2016): *Rozezvučený slovník*. *Vesmír* 95 (11). Cit. 5. 4. 2024.

<<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2016/cislo-11/rozezvuceny-slovník.html>>.